

Боян Дуранкев

Началото и краят на
Третата световна война

На майка ми и на баща ми – на които дължа най-много,
на децата ми – които ме правят най-щастлив,
на акад. Евгени Матеев, д-р Атанас Москов, Любомир
Собаджиев, които направиха света по-поносим и по-смислен
за мен,
и, разбира се, на приятелите, които търпят всичките ми
странни мисли.

МИРНА ИНТРОДУКЦИЯ КЪМ ЧИТАТЕЛЯ

В днешното неспокойно и несигурно време едва ли е необходимо да се представя на масовата аудитория още една книга с донякъде изнервящо заглавие. Но задачата на подобен род четиво е не да обремени още повече гражданина, а да облекчи неговото мислене в посока към едно по-ясно виждане за света и за промените, които настъпват в него. Ако познаваме добре миналото и настоящето, бъдещето винаги е сигурно.

Повечето от поместените разсъждения отчасти вече са били публикувани в българския печат, сблъскали са се открито с алтернативни виждания на научни конференции или са намирали съгласие сред учените. На пръв поглед те се отнасят до една чисто философска или икономическа тематика, но едно по-задълбочено вглеждане ще открие намесата на много клонове на обществените науки.

Каква е крайната цел на автора?

Тя е една и категорична – да обяви „война“ на конвенционалните виждания и на битуващите в масовото съзнание митове. Ако книгата спомогне на читателите да намерят отговор на своите въпроси, целта е постигната. Но ако тя предизвика нови въпроси или възражения, целта ще бъде двойно постигната.

Авторът с удоволствие ще отговори на възникналите у всеки любознателен читател въпроси, за да може и той да търси своите по-точни формулировки.

Въпросите и отзивите изпращайте на адрес: Durankev (при) yahoo.com

ПЪРВО ДЕЙСТВИЕ НАЧАЛОТО И КРАЯТ НА ТРЕТАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

Изходен пункт за съвременната икономическа наука е тезата, че нуждите, потребностите и желанията на хората са нарастващи, а средствата за тяхното задоволяване – ограничени. По тази причина и отделните личности, и колективите чертаят планове за все по-пълно (собствено!) задоволяване на обективните и субективните си нужди, потребности и желания.

Пътищата за постигане на благополучието са няколко. Първият, класическият, е чрез собствено производство на необходимите блага – предмети и услуги. Вторият, по-модерният, е свързан с размяната на едни блага (собствено производство) с други (чуждо производство). Третият е просията (колкото и грубо да звучи) на необходими блага от друг собственик. Модерното наименование на подобен акт е спонсорство. Той също е разпространен и законен. Четвъртият начин е свързан с отнемането на необходими блага от действителния им собственик или чрез кражба, или чрез насилие.

В случая ни интересуват предимно тенденциите, които засягат четвъртия начин и съвременните им измерения.

1. Старите изпитани методи – тоягата и пушката

Още **в началото на човешкото съществуване**, в епохата на тъй наречените „тъмни векове“, върху планетата Земя тази теза на икономическата наука намира своята реализация. Известни са и начините за това. Основен е бил способът на собственото производство. Това обаче не е пречело на дивака да размахва бухалката над главата на притежателя на ценен предмет или на хубава жена. Размяната и просията са били абсолютни изключения (Дарвин, Поршнев и др.). И все пак „войните“ са завършвали с жертви, които почти никога не надхвърлят двуцифрено число.

С развитието на човешката цивилизация – особено през и по време на изтичащото хилядолетие – чувствително нарастват възможностите на производството. Същевременно – почти до средата на XVIII в. –

населението запазва стационарните си размери. Общо взето, индивидуалното задоволяване на потребностите бележи възход.

Ако някой отнема нещо от някого, за да живее той по-добре, това става **на базата на съществуващата собственост**: господарят насилва роба; феодалът – крепостния; мъжът – жената в семейството, и т.н. Прякото насилие с цел присвояване е нещо типично за тези години и поради това получава идеологическа (чрез религията и културата) и често юридическа закрила. Прилагат се, казано на съвременен език, моделът на равновесното развитие и принципът на споразумението и договора.

Когато вътрешното напрежение – в рамките на държавата или общността – стане непоносимо, „коректор“ на статуквото обикновено е **революцията**. През 1775 г. започва войната за независимост на Америка, малко по-късно – през 1789 г., тълпата шурмува Бастилията и по този начин полага началото на Френската революция. Жените – обединени – претендират за равенство, религиите и ученията – за равноправие.

Нарасналата сила на комуникациите обаче създава потенциалната възможност за обединяване на все по-големи масиви от населението срещу други масиви. Народи – сами или обединени – застават срещу други народи. Освен словесни битки развитието на нападателната и отбранителната техника позволява желаното да бъде спечелено и с **пряко – външно – насилие**. Даже кръстоносните походи след 1096 г. освен идейна украса съдържат дълбоки меркантилни подбуди. Още по-ярко изпъква желанието за присвояване на нови блага по времето на монголското нашествие в Източна Европа (1237–1242), Стогодишната война във Франция (1337–1453), походите на Тимур в огромна част от Азия и Европа (1381–1405), Тридесетгодишната война в Централна Европа (1618–1648), Кримската война (1854–1857), Тайпинското въстание (1851–1865), Войната на Тройния съюз (Аржентина, Бразилия и Уругвай), унищожила цялото възрастно мъжко население на Парагвай (1864–1870). Народи присвояват от други народи или като ги унищожават, или като ги колонизират. Резките политически промени в България през повече от тринадесетте века история са свидетелство за най-грубата реализация на основната теза на икономикса.

След завоюването на новите територии пришълците са **налагали своята власт индиректно** – чрез право, идеи, религия, култура и т.н.

Основните блага, присвоявани по онези времена, са били селскостопанските продукти. С удивление се е гледало на промишлените изделия, които, макар и присвоени, най-често са подлежали на унищожение. Насилниците – неграмотни селяни – просто не са знаели как да

си служат с тях.

Нека да подчертаем: в повечето случаи става дума за нападения на национални масиви от хора над други национални масиви от хора.

След края на XVIII в. световното развитие поема по нов път. Бурно развитие на промишлеността създава възможности за рязко нарастване на числеността на гражданите на света и за бързо увеличаване на средната продължителност на живота. Наистина Библията призовава хората да се плодят и множат. Мартин Лутер вярваше, че тяхното размножаване не може да бъде прекалено, понеже Господ винаги ще се грижи за тях. Но „теорията“ е едно, а практиката – друго.

Както вече бе споменато, **Земята не е безкрайна**. Тя не може да е толкова огромна и плодovitа, че да приютява и изхранва нарастващото без край население (отново от икономикса!).

От древни времена до началото на миналия век числеността на **световното население** се е колебала около неколкостотин милиона души – или бавно нараствайки, или временно намалявайки. Според данни на демографите за последните 10 000 години ежегодният прираст на населението на света е бил по-малък от 0,1%. За това бавно нарастване е допринасяло и „естественото регулиране“, при което природата се е намесвала. Така например само през 1347–1351 г. епидемията от чума, за сигнала Европа, взема около 75 милиона жертви – 1/3 от населението на континента.

Резкият ръст на населението, започнал през XVII столетие, в наше време се е превърнал в демографски взрив. За това свидетелстват следните данни:

1830 г.	1 млрд.
1890 г.	1,8 млрд.
1930 г.	2 млрд.
1960 г.	3 млрд.
1975 г.	4 млрд.
1980 г.	4,5 млрд.
1990 г.	5,3 млрд.
1992 г.	5,5 млрд.
2000 г.	6,2 млрд. (по собствена прогноза)
2025 г.	8,5 млрд. (по собствена прогноза)

2050 г.	10 млрд. (по собствена прогноза)
---------	----------------------------------

Нарастването на населението обаче не е било съпроводено с аналогичен ръст на продукцията (не става дума за аритметично сравнение: ръст на населението – ръст на продукцията), необходима за задоволяване на нуждите, потребностите и желанията на всички (ах, този Малтус!).

Що се отнася до отношенията вътре в националните граници, подтисничеството и насилието придобиват все „по-изтънчени“ форми (това не отрича усъвършенстването и на „грубите“ методи). Правото на силния се превръща в право на болшинството (не бива да се забравят лобизмът и могъществото на парите) в условията на парламентарната демокрация и пазарната икономика. По този начин парламентарната демокрация се превръща в законово насилие на властимащите над властимащите (Хегел, Кант, Маркс), което не може да бъде елиминирано при такава форма на организация на обществото. На този етап то не е дозряло и не може (именно поради интересите) да достигне до консенсус.

Вътрешните форми на насилие обикновено остават „скрити“ за гражданите (за разлика от преди) – властимащите владят и медиите. Само по време на репресиите на Сталин през 1929–1953 г. в СССР около 21,5 милиона души намират смъртта си, но колко съветски граждани научават за тях?

Организирането на все по-големи масиви от хора, увеличаването на възможностите за комуникация и най-вече наистина бурното развитие на научно-техническия прогрес доведоха до с нищо несравнимо **нарастване на въоръженията** – и за отбрана, но и за нападение. Пушката замени тоягата, артилерията – камъните, военният – рицаря. Стремейт към селскостопански продукти отстъпи на стремежа към индустриални изделия.

Модерните за началото на века **войни** вече демонстрират в рамките на континенти или в рамките на една голяма част от света (но никога в целия свят) мощта на новите оръжия. Първата световна война (1914–1918) ще остане в историята като най-страшната и най-смъртоносна. Втората световна война (1939–1945) е още по-обхватна и брутална, макар и по-малочислена от гледна точка на жертвите. Машината на прогреса обаче не спира дотук – само две атомни бомби – на 6 август 1945 г. над Хирошима и два дни по-късно над Нагасаки – вземат 200 000 жертви. Жертвите на насилието – от началото на века до днес – са вече

над 100 милиона.

След 50-те години на нашия век в света за пръв път се оформят **две глобални сили**, обкръжени със сателити. Това са два свята, които функционират на различен принцип и се стремят към различни цели, но преплетени в борбата за световно господство. Единият свят, „западният“, залага на едно, другият – „източният“, на друго. Изправят се един срещу друг: светът на едрите корпорации срещу света на единствената организация; разнообразието срещу унификацията; индивидуалната свобода срещу колективната свобода; красивите идеологеми срещу други красиви идеологеми и т.н¹.

За кратък исторически период двете „армии“, изправени една срещу друга, се оказват с достатъчно мощно съвременно оръжие, способно да разруши няколко пъти планетата Земя. Това е **качествено ново състояние на международните отношения**. За пръв път в човешката история никоя от двете сили не е способна „да изрови томахащата“ на войната, защото това ще означава и заявка за собствено унищожение. Същевременно надпреварата в областта на новите въоръжения продължава да се изостря. Но без смисъл. Необходимо беше да се открият ново оръжие и нови начини на борба.

Процесите се ускориха още повече, когато едната от двете страни – **източната – се оказа икономически неспособна да издържи на наложеното ѝ темпо в областта на новите стоки и въоръжения**.

2. Началото на Третата

Направлението на главния удар – окончателния, избрано от Запада по отношение на Изтока в средата на 90-те години, бе точно формулирано, планирано и осъществено².

В епохата на Третата вълна (Тофлър) атомната бомба може да играе същата роля, както тоягата в ръцете на дивака срещу пушката на завоевателя. Вместо нея на преден план излиза новата цел на

1. Съпоставката от гледна точка на положителните и отрицателните страни на двете системи не е предмет на анализ на това място. Тя изисква много по-задълбочено проучване.

2. Подготовката на Третата световна война започва веднага след поражението на Германия във Втората световна война. Операция „Немислима“ е трябвало да започне на 1 юли 1945 г. по идея на Уинстън Чърчил. Той предвиждал 100 000 немски войници да подкрепят настъплението на 500 000 американски и английски войници през Северна Германия.

антагонистичното взаимодействие, предлагашо нови средства за война и печалби. Урокът бе научен отлично от тези, които загубиха войната с механичните оръжия – Германия и Япония.

Новата цел и нейните нови средства имат обективна основа. От една страна, тя е заложена в посочената вече динамика на населението в света. Надрастването на населението на икономически език означава увеличаване на трудовете ресурси (относително по-евтина работна сила) и на консуматорите (абсолютно нарастване на пазара). От друга страна, ресурсите (особено възобновимите) също надрастват, което е предпоставка за стабилизиране на цените. При подобна ситуация борбата за евтина работна сила и за по-широки пазари се измества от друго направление на интересите – в посока към информацията и нововъведенията.

Днес почти никой не краде суровини и хора: те се намират в изобилие. Проблем на всяка организация (вкл. и държавната) обаче е **събирането, съхранението и обработването на тази информация**, която ще тласне по-нататък нейното развитие. Информацията – особено за новостите на конкурентите и за възможностите на пазарите – засилва вътрешния капацитет на организацията. Не по-малко важен е и проблемът за засилването на външния (за организацията) капацитет в смисъл на влияние и власт. Последното се постига чрез генерираната и манипулирана от нея информация, тиражирана от медиите и възпроизвеждана в масовото съзнание.

Всъщност **новите средства за война, свързани с информацията, вече бяха изпробвани** от световните сили. Така например още през 1916 г. президентът на САЩ Удроу Уилсън успя да вкара САЩ в Първата световна война въпреки пацифистичния дух на населението. Той създаде правителствена пропагандна комисия (комисията Крийл), която само за шест месеца успя да превърне едно миролюбиво население в истерична, призоваваща към война тълпа. Същата техника само година по-късно Ленин прилага чрез тоталния контрол върху печата. Забележителни успехи в тази област постига пропагандната машина на Хитлер, успяла да убеди една голяма част от иначе интелigentния народ на Германия, че причина за всички беди са циганите и евреите. Българите в частност бяха убеждавани, че начело на партията – „армията от ръководители“ – стои „човек от народа“, който мисли само за него, а не за своята фамилия (деца и внуци, съграждани, близки и роднини) и обкръжение (партийни другари от висшата номенклатура, земеделски сподвижници и др.).

Далечен прародител на тези техники на въздействие са фирмената пропаганда и агитация, които неизменно се стремят да внушат отвращение към стоките на конкуренцията и да култивират възхищение към собствената продукция.

Теоретически **техниките за „фабрикуване на съгласие“** са обособени от Уолтър Липман, а преди него от Херълд Лосуел (авторът на науката за комуникациите). Според първия само една „малка интелектуална общност“ може да разбере значимите интереси Другите, т.е. огромната част от населението, Липман нарича „объркано стадо“. Те не са в състояние да възприемат реалностите и света такъв, какъвто е. Тогава се налага да се внесе коректив на тяхното мислене с помощта на техниките на информацията и пропагандата. В това отношение Липман блестящо се вписва в Министерството на информацията по Оруел.

Повечето хора (овцете от стадото) според него и Нийбър, не притежават рационалността, която е „много строго ограничено умение“. Те се водят най-вече от емоции и импулси³. Обратно, тези, които притежават това качество, **трябва да създават необходимите илюзии и емоционално въздействащите свръхпростоявания**. „За демокрацията пропагандата е това, което е сопата за тоталитарната държава“, твърди Ноам Чомски.

За да бъде вкарано в кошарата „обърканото стадо“ от дойни крави (данъкоплатци и купувачи), трябва да се упражнява контрол върху неговото мислене. За целта помага индустрията на пропагандата, рекламата и пбблик рилейшънс. Чрез тях се създава **новата класа от собственици** – владетели не на стоки, а на обществото.

Така например според философите „от кухнята“ в САЩ има общество, напълно контролирано от бизнеса (предимно едрия). „Медиите са под контрола на корпорациите. Всички те имат еднакви гледни точки. Двете партии са всъщност две фракции на голямата бизнес партия“⁴. Същото може да се каже и за обществото, съществувало у нас и в другите страни от Изтока – общество, контролирано от партията собственик, опираща се върху идеология, посочваща изключителната роля на една класа – работническата. Днес **подобно идеологии владее над 2/3 от планетата Земя**, като се стремят да наложат убеждението за **изключителната месианска роля** или на бизнеса (САЩ и Западна Европа), или на нацията (някои сили в Русия, Германия и Великобритания), или на

3. Това по всяка вероятност е далечно влияние на неопройдизма.

4. Чомски, А.Н., Медиите под контрол: забележителните постижения на пропагандата, С., 1994, с. 15.

религията (всички фундаменталистки режими и движения), или на пола (някои африкански и азиатски движения), или на определена личност и нейните „пророци“ (някои политически организации даже в България), или на нещо друго.

За пръв път обаче новите оръжия – информационно-пропагандните – намериха най-широко приложение в международен аспект след 1980 г. в СССР, а след това и в другите „социалистически“ страни. Стартът бе даден с освобождаването на масмедията от опеката на партията и с преминаването им под контрола на известни дисиденти и интелектуалци. Теренът за обратното (алтернативно) мислене бе разчистен. Това всъщност бе **началото на Третата световна война.**

Защо война? Защото в сблъсъка между двете сили се решаваше въпросът: кой-кого? Имаше само една алтернатива – победа на една от двете системи и гибел за другата. Никоя от тях не би допуснала алтернативен (трети) път на развитие на своите „по-малки братя“. Да припомним намесите на САЩ в Гренада, Панама, Никарагуа, Виетнам и т.н., както и „помощта“ на СССР в Чехословакия, Афганистан, Виетнам и т.н. В случая оръжията нямат значение.

Защо световна? Защото ставаше дума за война за световно господство. Ликвидирайки другата сила, едната от двете ставаше световен лидер и придобиваше контрол върху останалите, по-слаби „сили“.

С какво оръжие? Както бе подчертано по-горе, става дума за оръжие, характерно не за надалото и за средата на века, а за края на ХХ в. – информационното. Който владее душата, управлява тялото!

Как се развиха в началото „военните действия“? За разлика от обикновените войни, където има очертан един-единствен (географски) фронт, при новата война всички улици, всички магазини и всички медии се оказаха специфичен фронт с обособена задача. Западните сили не бяха атакувани нито от информация, нито от пропаганда, нито от стоки в такъв размер, в какъвто бе атакуван бастионът на Изтока. Той нито можеше, нито знаеше как да изнесе пропагандната си машина напред. Военните действия бяха твърде облекчени от „главното командване“ на СССР. Ако дотогава „съветските часовници бяха най-добрите, защото са най-бързите в света“, в средата на 90-те години новото съветско ръководство изпадна в захлас по другия модел. Особено силно бе опиянението на Горбачов от „парламентарната демокрация“ и „пазарната икономика“ – двата крайгълни камъка на западната „военна“ машина.

Идеологическото въздействие на Запада чрез представените му съветски масмедии бе силно подкрепено от **нахлуващите западни стоки**

на източните пазари, без да е налице еквивалентен обратен поток от стоки. Събарянето на берлинската стена бе само сигнал, че победата е близо.

Преминаването на съветската система към нов модел на развитие – към „отворено общество“ – на практика означаваше лечение на болно тяло с нови лекарствени средства. Те можеха да помогнат, но можеха и да убият пациента, с който се експериментираше.

Масираното пропагандно и икономическо нападение, извършено от Запада и подкрепено от източните поддръжници, завърши с **неочаквана и бърза победа**. На удара Изтокът не можа да отговори с удар – неговата пропагандна и икономическа машина бе изгнила и разбита далеч преди това „отвътре“. Разгромът на съветската система бе пълен и абсолютен. Той беше неочакван и за нападателите, и за зрителите.

Първата битка бе спечелена!

Загубилите също мислеха, че печелят. Емоционалният взрив бе неопируем! Първото нещо, което направиха гражданите на Източна Германия след освобождаването си от тоталитарната клетка, бе да отидат до най-близкия „Запад“, за да си купят банани!

3. Краят на Третата

Да спечелиш битката не означава да спечелиш войната. Тази стара и проста максима се оказа вярна и в новите условия. Западът спечели битката, но не и войната.

Защо?

По три основни причини.

Загубилите войната се оказаха много тежко бреме за победителите. Народите на тези страни наистина вярваха, че проблемите им ще бъдат решени окончателно и завинаги. Разбира се, те очакваха многообещаващата помощ от победителите. Тази помощ се оказа (с изключение на бившата Източна Германия) далеч, под формата на трохи. Западът нито искаше (вътрешните проблеми само на САЩ и Западна Европа изискват стотици милиарди долари за успешното им решаване), нито можеше (решаването на проблемите на Юга изисква много повече свежи инвестиции, отколкото Източна Европа) да си го позволи!

Разстроените производствени връзки в резултат на смяната на системата доведоха до неопируем спад на икономиката – далеч под равнището на Голямата депресия! С нея дойдоха проблеми, които

специалистите очакваха.

Неочакваното за народите на тези страни бе, че „пазарната икономика“ може да носи много загуби и страдания – неизвестни дотогава за тях. Още по-голямо бе разочарованието от „парламентарната демокрация“, когато, образно казано, парламентаристите станаха милионери с икономии от депутатски закуски!

И „пазарната икономика“, и „парламентарната демокрация“, приложени „като по учебник“ в бившия източен лагер, дойдоха и с положителните си, и с отрицателните си страни. Те **разкрепостиха в много отношения личността, но за сметка на сигурността** – предизвикаха и „болестите“, характерни за другата система – безработица, престъпност, бедност. Така например общият брой на бедните в 18-те източноевропейски страни, по данни на Световната банка, се е увеличил многократно – от 14 милиона (4 на сто от населението) на 168 милиона (45 на сто) само за периода 1993–1995 година⁵. Спадът на производството и неравенството в доходите много напомня слаборазвитите страни от Латинска Америка и е опасна бомба със закъснител.

Победителите не ги съдят. Но победата над съперника се оказва скъпа за победителите. От една страна, те наистина трябваше да „помагат“ на новите демокрации, за да „поддържат новия ред“. Това се оказва многоцифрено дело от финансова гледна точка. От друга страна, още повече се изостриха вътрешните проблеми и противоречия в някои от водещите сили на Запад. Това особено ярко личи в САЩ (Бжежински) – първата цигулка на новия свят, която дава тон и на останалите. Тези вътрешни проблеми спъват решаването на външните, защото също изискват големи инвестиции.

Нещо повече – силно се изостриха, макар и невидимо за широката публика, **противоречията между победителите**. Икономическите интереси се кръстосаха на ново равнище – между САЩ, Европейския съюз и Япония (и техните сателити). Премахването на „червената опасност“ разкри истинския корен на противоречията между тези страни. Към тях трябва да се добавят и „опасностите“ за националните им производства от „освободения Изток“, и претенциите на Третия свят⁶.

Накрая новият свят наистина се оказа „извън контрол“ (Бжежински). Ако преди двете сили заедно и поотделно имаха възможности в някаква степен да контролират глобалните процеси, днес самотната и единствена сила – САЩ – се оказва неспособна да регулира

5. В. Дума, бр. 115, 1988, с. 6.

световното развитие. Царят разшири царството си, но загуби трона!

Излизайки извън контрол, **тенденциите набират скорост**. Увеличава се демографската динамика, природата застрашително продължава да се уврежда, ресурсите (особено невъзпроизводимите) намаляват. Разтварянето на ножицата между богатите и бедните страни продължава, между богати и бедни – вътре в тях – расте застрашително.

Не само единствената сила, но и **националната държава** в сегашната ѝ форма не може да прекрати негативните тенденции. Нещо повече, тя или се разпада (бившия СССР), или „изчезва“ страните от Шенген).

Излизането на света от контрол всъщност означава едно – **Третата световна война неочаквано завършва с победители, които са само номинално такива, и с победени, които са само номинално победени, но реално са загинали. Към 2001 г. Третата световна война реално ще приключи** – без победител и без победени – светът излиза от контрола на победителите!

На арената застават множество нови – равни и неравни – сили, обособени в три групи. Високоразвити, воюващи за информация и технологии; средноразвити, стремящи се към техника и суровини; слаборазвити – претендиращи за оцеляване и „жизнено пространство“. С това **световното развитие и световните противоречия навлизат в нова фаза**. Но това е тема на друго изследване.

4. България: крачка напред, две назад

Измина първата „петилетка“ на промените, извършващи се в Република България, след смяната на модела на развитие, функциониращ до 1990 г., и след реалното ѝ влизане в Третата.

Самият старт на промените бе осъществен в името на „ускоряване на социално-икономическото развитие“ (СССР) и на „качествено новия икономически растеж“ (България), които трябваше да променят и количествено, и качествено битието на хората от т.нар. социалистически

6. Не че не останаха т.нар. комунистически страни – Китай, Куба и др. Но техните особености и размери ни дават основание наистина да твърдим, че войната е завършила. На фона на победителите Куба наистина стои добре. Т.нар. през 1998 г. рекорден брой от 157 страни – членки на ООН осъдиха с резолюция икономическото ембарго на САЩ срещу тази малка, но опака страна, започнато през 1962 г. Против нея гласуваха само САЩ и Израел. Вашингтон вероятно доста се дразни от подкрепата на другите към „опасния враг“.

лагер. Фактите обаче говорят, че **целите на реформите не бяха постигнати** и страните, поели по този път, през 1996 г. се оказаха в икономическа ситуация, близка по резултати до 1970 г. (връщане с 25 г. назад), а по идеен модел – близка до 1896 г. (връщане със 100 г. назад).

Влошаването на икономическата продуктивност на системата като следствие от реформите доведе до **исторически непознато обедняване на най-широки слоеве от населението**. Безработицата по същество надхвърли 1/4 от населението. Същевременно ножицата на доходите продължи да се разтваря и от десетки пъти достигна различия в хиляди пъти (свръхбогати спрямо свръхбедни).

За десет години **завършва преходът** от икономическо управление на държавния капитал от страна на висшата партийно-държавна номенклатура (конвенционален модел на държавен капитализъм) към икономическо управление на капиталите – държавни, частни и смесени – от страна на могъщи групировки (конвенционален модел на държавномонополистически капитализъм).

Общественото богатство, натрупвано в продължение на десетилетия чрез труда на милионите, днес е повече или по-малко трансформирано в **черен, червен и син капитал**. В последно време се наблюдава тенденция на **сливането на трите цвята в общ, „безцветен“ (или „сив“) капитал**. За това свидетелстват усилията „гущерът да откъсне част от опашката си“, без „главата на змията да бъде смачкана“.

Крайните резултати от прехода през тези пет години за обикновения човек са повече от отчайващи. Те категорично доказват, че **избраната посока на промени след 1990 г. е неподходяща. Сериозни са съмненията в модела на развитието**, заложен от вътрешни и външни за страната сили.

Тези изводи се подкрепят от Годишния доклад на Програмата за развитие на ООН от 1995 г., в който са анализирани резултатите от 174 държави. Сравненията са направени на базата на брутен вътрешен продукт на човек от населението и реалната му покупателна сила, продължителността на живота и образователното равнище. Критериите са съществени, но недостатъчни. Независимо от това те дават достатъчно добра представа за положението на нещата. Според този доклад Република България изпада от групата на страните с високо и средно равнище на развитие на човека и се нарежда на 65-о място, след като предходната година е заемала 48-о място, непосредствено след Сейшелските острови, Бразилия и Казахстан. Същевременно България е пред Турция, Гренада и Еквадор. Тя е в една група с Шри Ланка, Ботсвана, Камерун,

Зимбабве, Румъния и Албания. Далече пред нас са водачите Канада и САЩ. Последна е Нигер.

Изоставането на България в класацията е още по-голямо, като се вземе под внимание, че през 1991 г. тя се е нареждала на 33-о място в нея – при това в условията на дълбока криза. Единственият прогрес се отбелязва по линията... на престъпността, където България е в една група със САЩ, Италия, Германия, Русия и Украйна. Особено отрицателна е тенденцията на разслояване на населението по доходен признак. Докато през 1991 г. най-богатите 10 на сто от населението са разполагали с 12 на сто от богатствата на страната, днес тази 1/10 част от населението владее близо 36 на сто от тях. Следователно не е изненада, че за годините на реформата близо 500 000 български граждани са загубили вяра и надежда в своята страна и са отишли там, където очакванията им са по-високи. През 1998 г. четирима-петима българи посягат всеки ден сами на живота си, като един от тези опити е успешен и е на млад човек⁷!

През 1999 г. **Република България отново е на кръстопът** и този кръстопът е много по-сложен от аналогичния през 1990 г.

Но историята е доказала, че велики империи са изчезвали, а малки народи са оцелявали. Понякога.

7. В. Дума, Бр. 235, 17 октомври 1998, с. 1.

ПЪРВИ ПРЕХОД АГРЕСИЯТА – ПЕЧЕЛИВШОТО ОРЪЖИЕ НА МОДЕРНИЯ МАРКЕТИНГОВ АРСЕНАЛ

Целта на предлаганото изследване е да се отговори на въпроса какви изменения в маркетинга настъпват в края на XX в. и дали те внасят съществени (качествени) корекции в класическите постановки. То дава отговор и на един съществен въпрос от предната тема – дали може да се влияе върху „обърканото стадо“.

1. Класическата маркетингова теория

Класическата маркетингова теория изхожда от няколко принципни позиции, които на пръв поглед не се нуждаят от доказателства. Според нея аксиоматичен характер и за потребителя, и за производителя имат следните постановки.

Потребителят притежава определени нужди (N), които се проявяват като потребности (M). Тези нужди са обективен „продукт“, който не подлежи на маркетингово формиране или моделиране. Потребителят се стреми да оптимизира своя избор, като проучва внимателно стоковото предлагане (A), ценовите алтернативи (B), дистрибуционните удобства (C) и диференциалните предимства, представени от комуникациите (D). Той разполага с достатъчно време, информация и възможности за архивиране и обработване на тази информация. Оказваното върху него въздействие е минимално и в повечето случаи не влияе върху окончателния избор. Потребителят е повече социално, отколкото биологично същество.

Производителят на свой ред притежава определени производствени мощности (E), които подлежат на минимално (за определен период) разширение. Той внимателно проучва нуждите и потребностите на потребителите и също оптимизира своя избор в посочените направления, но от гледна точка на производството и конкуренцията. В повечето случаи класическата маркетингова теория възприема производителя и потребителя като равнопоставени в процеса на вземане на решение.

За да се създаде глобалният маркетингов оптимум, са достатъчни две неща: на обратната на производителите страна да стои достатъчно

множество потребители (P), а на обратната на потребителите страна да стои достатъчно множество производители (Q). В тези случаи мотор на развитието е абсолютната двустранна конкуренция.

Тези аксиоми, които не се нуждаят от доказателства, обаче се оказват проблемни, когато се анализират някои по-особени случаи, а също и еволюцията на маркетинга.

Какво действително би се получило, ако множеството на потребителите (P) или множеството на производителите (Q), или и двете едновременно клонят към безкрайност? Такива ситуации са напълно характерни например при засилването на международната конкуренция и при отварянето на националните икономики. Безкрайната информация не подлежи на обработка. Тогава? Тогава просто нито потребителите, нито производителите ще притежават оптимален избор (това не отрича възможността за някакъв избор).

Но даже при стандартни ситуации днес въпросът за оптималността на избора подлежи на съмнителни отговори.

2. Новите реалности

Промените в производството и потреблението през последните десетилетия (особено в развитите страни) поставят старите въпроси на дневен ред.

От една страна, настъпват съществени изменения в личностите като потребители.

Колкото и стационарни да са нуждите им (N), те подлежат на промени под влияние на измененията в обективните условия на живот. Още по-съществена е динамиката на потребностите (M), които под влияние на Втората и Третата вълна (Гофлър) – индустриалната и информационната – нарастват и се променят с непознати досега темпове. Разпространението на новата продукция и на информацията предизвиква и потребности, и желания, които е трудно да се характеризират. Защо например хората пият Пепси? Отговорът на класическата маркетингова теория гласи, че те имат нужда от течности, за да поддържат съществуването си, и че в определен момент тя се проявява чрез потребността от Пепси. Елементарно е да се възрази, че подобна нужда най-добре се задоволява с кристално чиста леденостудена вода. По-трудно е да се отговори защо наистина точно определени хора предпочитат в точно определен момент точно това питие. Кои фактори и условия обуславят подобни

потребности и желания?

Нещата са много по-елементарни. Нарастването и разнообразяването на потребностите са предизвикани от предварителното нарастване и разнообразяване на информацията за задоволяване на съществуващите нужди. Така например в миналото нуждата от информация за околния свят се е задоволявала чрез индивидуално и групово проучване. На по-късен етап, след революционното откритие на печатницата, разпръскването и съответно възприемането на информацията е ставало чрез книгите и вестниците. Днес възможностите в това отношение са практически неограничени. Ограничени са само възможностите на хората. Никой човек и никоя група не са в състояние да съберат, да архивират и да обработят постъпващите масиви от информация. Недостатъчни са не само финансовите им ресурси. Много по-недостатъчно е времето, необходимо за събиране и обработка на информацията.

Ще илюстрираме казаното с пример. Много български граждани научават за това, което става по света, от телевизията, радиото и пресата. По наши разчети за задоволяването на тази нужда те употребяват среднодневно около 15 минути, и то само за текущата информация. В действителност 100% от българските граждани нямат пълна представа за света именно защото информацията се е обогатила, а те нямат достатъчно време за нейното събиране и обработка.

Съществува още един ограничител на възприемането на информацията – способността на човека да я съхрани и да я обработи. Според Фридман свободата на избора нараства с увеличаването на информацията. Според нашите проучвания зависимостта е точно обратната. Лесно се избира сирене, когато в магазините има само два-три вида. Когато предлагането нараства на около 20–30 вида (десетократно), потребителят трудно комуникира с информацията за новите видове. Той проявява „консерватизъм“, като продължава да предпочита онова, в което е сигурен. Но какво става по-нататък, когато информационната лавина залее потребителя? При нарастване на броя на предлаганите видове сирене на 200–300 (десетократно) той се изправя пред невъзможната задача да направи избор, дори да има желание за това, време и средства. Реалната зависимост е следната – „колкото по-голям е изборът, толкова по-малки са възможностите за избор“. Тази закономерност е доловена и от Чомски, без той да я формулира изрично.

Да прибавим една допълнителна сложност. Много потребители не само не могат, но и не желаят да избират. Проведен многократно от нас експеримент разкри, че „потребителите възприемат само онази

информация, която са подготвени (желаят) да възприемат“. Те, образно казано, гледат всичко, но виждат само това, което са склонни да възприемат. Така например на модно ревю жените и мъжете гледат едно и също, но виждат различно. Дамите „са склонни“ да запомнят новата мода, докато мъжете „са склонни“ да оценят манекенките и цените на дрехите.

Накрая не без значение е обстоятелството, че до скоро повечето важни решения за покупка се вземаха от семейния съвет, изместил навремето домакинския съвет. Образно казано, „бордът на директорите“ се сви от 15–20 на 5 души. Същото се отнася и за корпоративните колегиуми. Днес и в бъдеще все по-често важните решения ще се вземат индивидуално, а не колективно, което чувствително намалява възможността за създаване на защитен „организационен бушон“ пред потребителя.

В крайна сметка потребителят в развитите и в средноразвитите страни е затрупан с обилна и разнообразна информация за предлагането, без да е в състояние адекватно да ѝ отговори и като възприемчивост, и като организираност. Маркетингово потребителят е по-слаб и по-незащитен от вчера. Тази тенденция е обективна и влиза в противоречие с класическата маркетингова теория.

От друга страна, настъпват сериозни изменения и у производителите.

Крайната цел на маркетинга е печалбата в широкия смисъл на понятието. Именно поради това организациите производители предприемат действия, включително и в областта на маркетинга, които да гарантират постигането на целта.

Няколко обективни тенденции в икономиката и обществото водят обаче до коренна качествена промяна в маркетинга от страна на производителя. Налице е бързо роене на продукцията и услугите (А), което води до многократно по-ускорено нарастване на информацията за тях (А'). Производителите буквално затрупват с нови продукти и информация потребителите и конкурентите. Този „пълноводен поток“ не може да се спре. Погледнете само разнообразието на предлаганите марки и модели радиоапарати и помислете кой купувач е в състояние да ги „пробва“ преди покупката! Ставайки обаче все по-силни (с иновациите), производителите същевременно отслабват своето влияние върху потребителите, понеже, както бе доказано по-горе, те стават все по-консервативни.

Дори ценовите игри (В), които се разпростират върху повечето стоки, поради същата причина не оказват особено влияние върху

продажбите. Централните търговски улици в повечето големи градове са препълнени с магазини, които кресливо информират за отстъпките, които предлагат. В повечето случаи обаче купувачът е не само пасивен и предпазлив, но и отрицателно настроен към подобни трикове, когато те се превръщат в маниер. Той търси „нормални“ цени за желаните стоки.

Дистрибуционните изгоди (С) постепенно достигат своя предел. Стоката – продукт или услуга – вече не е трудно да се получи на мястото на потреблението. И в това отношение конкуренцията угасва. Съблазнителните предложения, които достигат до купувача или чрез телевизията, или направо в пощенските кутии, много често даже не се гледат или прочитат. Те се превръщат в елемент на ежедневната досада, когато станат преобладаващи. Обратно, налице е друга тенденция – купувачите предприемат „екскурзии“ по магазините с опознавателна или дори с развлекателна цел.

Властта на организациите производители обаче нараства при изкуствено предизвиканата от тях динамика на информацията за продукцията чрез комуникационната им политика и най-вече чрез рекламата (D), насочена както към първичните, така и към вторичните импулси на потребителите, което допълнително дебалансира тяхната психоматрица. Поради това изборът често е активизиран импулсивно и предизвиква психични смущения. Независимо дали е млад или не, потребителят пие Пепси, за да се чувства млад или за да „печели веднага“. Но той пие и „Кока-кола“, понеже конкуренцията също го кара да се чувства непрекъснато жаден. Купува си нови дрехи не защото старите му са овехтели, а защото други сили го карат да се чувства демоден. Вози се на нова кола не защото старата е вече за претопяване, а защото така ще изглежда по-добре и ще се чувства по-уютно, както твърди рекламата. Тази тенденция се обективизира в следното: комуникацията на потребителя с организацията се заменя или с бягство във въображението (или фантазията в идеален план), или с бягство в потреблението на ненужни стоки.

В това отношение не бива да се подценява и развитието на организациите производители. Нарастването на тяхната икономическа, финансова и политическа (чрез лобитата) мощ увеличава чувствително способностите за въздействие върху купувачите. Срещу всеки от нас – индивидуален потребител – стои цялата армия от маркетингови и рекламни специалисти или на Пепси, или на която и да е друга организация. Колкото по-развита и силна е тя, толкова повече нарастват потенциалните ѝ възможности за оказване на натиск върху потребителите.

Обикновено тези възможности стават и реални, напук на всякакви приказки за култура и етика. Самите потребители остават твърде по-дезорганизирани спрямо организациите, техните пари и техните места в медиите, което ги прави все по-слаби и незащитни. Това увеличава желанието за агресивен натиск и влияние от страна на производителите в името на печалбата.

Впрочем властта на могъщите организации производители се изразява или в натиск, или в дестабилизиране, или в информационно ликвидиране на по-слабия конкурент. Типичен пример като илюстрация – българските производители на безалкохолни напитки (слаби на фона на силните) бяха премазани от валящите на Кока-кола и Пепси, пристигнали с много опит, пари и медийно присъствие. Не по-малко пострадаха и производителите на българска електроника. Да вземем друг пример. Близко двестата партии в България, колкото и програми да пишат, колкото и личности да изваждат напред, редовно биват побеждавани от две „дежурни“ организации, които властват чрез своите пари и медии. Маркетинговата тенденция тук се обективизира в следното: колкото една организация производител е по-силна (като организираност, финансови възможности и медийно присъствие), толкова повече шансове има тя да стане по-силна. Силата прераства в информационен монопол.

Изводите са категорични. Качествената маркетингова промяна в новото информационно общество се изразява в следното: то е все по-небалансирано. Небалансираността е в полза на организациите производители, що се отнася до отношенията производители – потребители, както и в полза на едрите и силни организации, когато става въпрос за отношенията големи организации – средни и малки организации.

Тези обективни тенденции доказват категорично, че маркетинговите „битки“ днес се прехвърлят от сферата на доказателствата за качествата на продукцията в сферата на информационния натиск и откритото манипулиране на купувачи и конкуренти. Оттук е възможно да се направи само един извод – агресивното водене на пазарните битки чрез силно информационно присъствие, а не чрез самата продукция, е печелившото оръжие на маркетинговия арсенал в епохата на Третата вълна. Агресивността често прераства в рекламна наглост, която е трудно доловима за непрофесионалното око на купувача. Така например батериите Варта се рекламират в България с циничното „По-добрите батерии“, което не дава отговор на въпроса защо са по-добрите, но увеличава чувствително продажбите!

С това класическата маркетингова теория отстъпва в миналото,

изместена от съвременната агресивна маркетингова теория, ориентирана към информационното насилие. Икономическата наука се нуждае от преработка, тъй като по принцип не третира въпроса за информационните (психомоделиращи) монополи. Силно се изостря въпросът за ефективността на пазарната икономика и на парламентарната демокрация – те преминават в ново качествено състояние. Но това е тема на друг анализ.

3. Съвременни техники за маркетингова агресия

За постигане целите на организацията обикновено се включва целият маркетингов потенциал, но най-вече комуникационната политика.

Това, че средствата са предимно класически, не означава, че в новите условия те не придобиват нова сила. Модерната комуникационна политика обаче използва по-малко средства за информиране, а повече – за подбуждане към действие.

Един опит за класифициране и ранжиране „според натиска“ върху купувачите на елементите на комуникационната политика може да бъде представен по следния начин:

Схема 1. Характеристика на формите на въздействие, мишените и целите

ФОРМА	НАСОЧЕНОСТ	ЦЕЛ
1. ВРЪЗКИ С ОБЩЕСТВЕННОСТТА		
	1.1. Купувачи:	Да се постигне дългосрочно положително отношение към организацията и продуктите.
	1.2. Конкуренти:	Чрез добре подбраната информация да се внесе обръкване.
	1.3. Лидери на мненията:	Поддържане на доброто име на организацията.
	1.4. Персонал:	Поддържане на вътрешен психокомфорт.
2. РЕКЛАМА		
	2.1. Купувачи:	Да представи информация, подбуждаща към покупка, действаща средносрочно.
	2.2. Конкуренти:	Да дестабилизира и дебалансира намеренията.

Началото и краят на Третата световна война

	2.3. Лидери на мненията:	Да предразположи към диалог и сътрудничество.
	2.4. Персонал:	Да създаде престижно удовлетворение.
3. НАСЪРЧАВАНЕ НА ПРОДАЖБИТЕ		
	3.1. Купувачи:	Да предложи „плюс“, различен от конкурентите, притежаващ краткосрочно въздействие.
	3.2. Конкуренти:	Да предизвика непланирани действия.
	3.3. Лидери на мненията:	Да предразположи към взаимен интерес.
	3.4. Персонал:	Да поддържа доброто настроение.
4. ЛИЧНИ ПРОДАЖБИ		
	4.1. Купувачи:	Да се натиснат „очи в очи“, за да купят.
	4.2. Конкуренти:	Да се внесат смут и объркване.
	4.3. Лидери на мненията:	Да се възбудят интерес и желание.
	4.4. Персонал:	Да се постигне персонална мотивация.
5. ДРУГИ ФОРМИ НА УСИЛЕНО ПСИХОВЪЗДЕЙСТВИЕ		
	5.1. Купувачи:	Усилване на желанията.
	5.2. Конкуренти:	Усилване на объркването
	5.3. Лидери на мненията:	Усилване на интереса.
	5.4. Персонал:	Усилване на послушанието и творческите усилия.

От схема 1 става видно, че колкото повече се преминава от информиране към пряко въздействие, толкова повече се усилюва натискът към околната среда.

ВТОРО ДЕЙСТВИЕ ХИПЕРКРИЗАТА НА ПОСТЦЕНТРАЛИЗИРАНИТЕ ИКОНОМИКИ

В края на 80-те години централизираните икономики в Централна и Източна Европа, в т.ч. и българската, навлязоха в дълбока структурна криза. Нейните най-общите признаци се изразяваха в спадането на темповете на икономическия растеж, в бавното техническо и технологично превъоръжаване на производството, в намаляващата (и в количествено, и в качествено отношение) координираност на стопанските субекти. В крайна сметка тези процеси доведоха до задържане на жизненото равнище на населението, до изоставане от водещите в икономическо отношение държави. След като позволи да се предизвика преход от групата на слаборазвитите към групата на средноразвитите страни, свръхцентрализацията на икономиката не се оказа в състояние да предизвика необходимия преход към групата на най-развитите страни.

Социалните процеси в тези страни също не изглеждаха по-добре. Действително в тях се приемаха за решени множество социални проблеми, които са хронични за повечето развити страни – безработица, бездомност, висока престъпност и т.н. Но от друга страна, „постигнатата сигурност“ (реална и демонстрирана) вече не задоволяваше гражданите особено на фона на бурното развитие на други икономики и страни. Тази сигурност, образно казано, се развиваше все по-бавно и по-бавно. От трета страна, управляващият елит – висшата партийно-държавна номенклатура – успя да завоюва такива позиции, които да й позволят да се превърне действително в класа (в ленински смисъл). „Класата на ръководителите“ постепенно успя да наложи авторитарен стил на управление, което окончателно я превърна в „червена буржоазия“ според мнението на Бухарин, Троцки, Джилас, Желев и много други изследователи.

Всичко това доведе до особено изостряне на кризата, която се превърна в дълбока и всеобща. Управляващите не можеха да управляват по новому, а управляваните не желаеха да живеят по старому.

Тези процеси не можеха да не предизвикат генерирането на нови идеи, търсенето на средства и начини за преодоляване на кризата, сблъсък на виждания (научни или ненаучни), инициативи и даже идеологии.

Първоначалните проекти се свързваха с необходимостта от „ускоряване на социално-икономическото развитие“ (тази идея бе родена от Горбачов през 1986 г., а след това пренесена и на друга почва), което да доведе до необходимите промени. В частност в България се възприе постановката „за качествено нов растеж“. Постави се целта до 2000 година да се извърши преход към групата на високоразвитите страни. Общо взето, тези виждания действително отговаряха на историческата необходимост. При запазване на неблагоприятните тенденции „социалистическите страни“ не биха могли да се развиват с по-високи темпове от 1-3% до 2000 година, което ги обричаше на изоставане (по публикувани прогнозни разчети на ЦРУ от 1986–1989 г.).

След като бе определена целта, бе потърсено средството за постигането ѝ. На мястото на свръхцентрализацията трябваше да дойде онова „нещо“, което да задвижи добрата стара държавна собственост в посока към прогреса.

По стари марксистко-ленински традиции основното „оръжие“ срещу кризата бе намерено в собствеността – „предоставянето на социалистическата собственост за стопанисване и управление на трудовите колективи“, „държавата-собственик, колективът-стопанин“ – чак до „пълна децентрализация“. По напълно логичен начин по-късно се стигна до „еволюцията“ на оценъчните критерии според масовото съзнание – „държавната собственост е лоша, частната е добра“.

Очакванията бяха свързани с вярването, че „предоставянето“ на държавната собственост на колективите или на частниците ще доведе до икономия на суровини, материали, енергия и труд /на входа/ и до конкуренция чрез ниски цени и високо качество /на изхода на предприятията/.

Освен това се вярваше, че „отварянето на националните икономики“ ще породи стремеж да се излезе на външни пазари и да се устоява на международната конкуренция на вътрешния пазар. Всичко това – така се говореше – ще предизвика силна заинтересованост към труд и инвестиции, непознати при „социализма“.

„Държавата“ – тази стара дама – трябваше да се „отдръпне от икономиката“ и да се задоволи само с охраната на националната и вътрешната сигурност, както и с очертаване на „някаква стратегия“. Навсякъде трябваше да властва добрият пазар, изместил лошото планиране. „Когато има търсене, ще има и предлагане“, „който работи добре, той ще има печалба“. В крайна сметка щеше да се продуцира онази икономика, която да задоволи разнообразните човешки и обществени нужди и потребности.

За кратък период децентрализацията бе осъществена – държавата скръсти ръце и остави нещата на естествения им ход. Става дума не само за реалната приватизация (тя е продължителен процес, извършван в някои страни повече от столетие), но и за „освобождането на предприятията от бремето на държавната опека“.

Оттогава досега измина достатъчно продължителен период, за да бъдат оценени критично както положителните, така и отрицателните страни на „новата икономика“. Става дума за критичен анализ не от позициите на доктринерството, а от гледна точка на крайните резултати – критерий и мерило за всеки прогрес.

Преходът от свръхцентрализация към свръхдецентрализация при оптимизиращ критерий печалба действително предизвика енергични усилия от страна на стопанските субекти в посока именно на този критерий.

1. Цените

Механизмът, на който се разчиташе най-много, познат още от школските читанки по политикономия, бе механизмът на свободните цени. „Там, където търсенето надхвърля предлагането, цените растат; там, където предлагането изпреварва търсенето, цените намаляват“. Достатъчно бе само централната банка да контролира парите в обръщение (пак лошата централизация!), за да задейства двигателя на икономиката.

Посоченият подход бе приложен в почти всички икономики на прехода, в т.ч. и в България. Неговите ревностни поклонници, по-ревностни, отколкото в развития Запад, предричаха незабавни резултати.

Действително те не закъснях. Всеки ръководител, чиито ръце не бяха все още стегнати от „оковите на твърдите държавни цени“, предприе мерки за нарастване на собствената печалба. Как? Първият и често единствен отговор – чрез надуване на цените. По тази причина след освобождането на цените инфлацията в бившите социалистически страни надхвърли всички разумни равнища за нормалното функциониране на икономиката. Може определено да се твърди, че при годишна инфлация в размер на над 15 на сто се получава т.нар. парализа на икономиката. Тя се изразява в ориентация към спот-бизнеса и грей-импорта, към моментните резултати и печалби, като се избягват дългосрочните и особено производствените инвестиции. Нарастващата инфлационна лавина

доведе до сковане на производствената активност, а оттук и до поредно свиване на брутния продукт. На свой ред намаляването на производството доведе до развиване на инфлационната спирала, а тя – до поредно свиване на производството, и т.н. В крайна сметка големи маси от населението започнаха да обедняват със скорост, по-голяма от тази на инфлацията. Бившата „работническа класа“, обединена около новите си ръководители – профсъюзите, чрез активни или пасивни действия започна да упражнява натиск за повишаване на заплатите, което също доведе до нарастване на инфлацията и до спадане на производството.

Нарушаването на социалното равновесие и свиването на производствената активност заплашиха целостта на новата демократична система. Колкото и да не желаше, държавата се видя принудена да се откаже от доктринерството и идеологията и да предприеме разумни мерки против инфлацията. На мястото на свободните цени бяха въведени пределни (максимални или минимални) и фиксирани цени. Разбира се, производителите незабавно достигнаха тавана на пределните цени и те отново се превърнаха в „твърди“ (определяни от държавата).

С други думи, ако преди функционираше системата на твърдите държавни цени, то при новата система държавата започна да определя цени, които сами се превръщаха в твърди, но без да са система.

Този подход започна да успокоява инфлацията, без обаче да я ликвидира или дори без да я сведе до равнището на развитите страни. Една-та глава на ламята, без да бъде отсечена, бе поне временно успокоена.

Ценовата криза обаче остана.

2. Стоките

Реформите трябваше да предизвикат бурно развитие на производството, което да доведе до желаното благоденствие.

Производителите, освободени от държавната опека, действително започнаха да предоставят на пазара онова, което желаеха потребителите, но само тази част от него, която носеше висока норма и маса на печалба. Пазарът бързо бе наводнен с изгодни за производителите и търговците стоки, като същевременно бе оголен от неизгодните. Елементарни примери за илюстрация: пазарът бързо бе залят с различни видове алкохолни напитки, докато аптеките останаха с празни рафтове; белият хляб отстрани изцяло черния; луксозните (и скъпи) облекла замениха евтините.

Обстановката на пазара се драматизира още повече от натиска на производителите към принудителен лукс, при който се предлагат именно онези стоки, които имат най-висока печалба.

Самите стоки започнаха да влошават сериозно качествата си без опеката на бившия държавен контрол – чрез т.нар. евтини заменки на мястото на по-скъпи суровини.

Влошаването на качеството намали трайността на стоките, а това принуди гражданите на бившите социалистически страни да купуват – за разлика от преди – все по-често, все по-лошо и все по-скъпо. На тази база възникна социално напрежение, насочено против „лошите“ търговци и производители (и особено против частниците), които вместо да продават все по-добри и по-евтини стоки, правят точно обратното заради „ламтеж към печалбата“. Любопитното в случая е, че ако преди се упрекваше само лошата държавна собственост, днес наред с нея се обвинява и новата лоша частна собственост, без да се разбира, че просто и двата вида собственост играят по установените от новата доктрина правила.

Влошаването на икономическите резултати освен по показателя цени и по показателя стоки принуди държавата отново да се намеси, след като тъкмо се бе „отдръпнала“. Необходимостта от структурна политика я накара да действа по принципа „гасене на пожари“ – чрез високи данъци при „изгодните“ и ниски данъци при „неизгодните“ в момента стоки, понеже в бившите социалистически страни стратегическото макрорепланиране бе анатемосано и захвърлено на бунището на историята (отново за разлика от развития Запад). Именно липсата на структурна стратегия постави държавата в положение на вечен шах – винаги да следва събитията и никога да не ги изпреварва.

Втората глава на ламята, без да бъде отсечена, бе временно укротена.

Стоковата криза обаче остана.

3. Външната търговия

Новите доктринери – далече преди реформите – бяха открили теория, която има ярко изразен нафталинен аромат в развитите страни. Те искрено вярваха, че пълното отваряне на националните граници ще предизвика икономическия просперитет. От една страна, те очакваха, че при излизането на националните производители на международните

пазари ще се развие техният предприемачески дух и за кратко време ще бъдат постигнати (и може би надминати) международните стандарти. От друга страна, те вярваха, че очакваната мощна конкуренция на чужди производители и търговци вътре в страната ще доведе до бързо излизане от „дрямката на Калмука“ на местните бизнесмени.

Отвън бе лансирана идеологията за „отворената икономика“, в която икономическите чудеса са ежедневие. На практика обаче отворените икономики далече не са символ на прогреса⁸.

Какво се получи след отварянето на икономическите граници?

СИВ бързо бе разпуснат и погледите се насочиха или на Запад, или далече на Изток. В повечето случаи обаче местните производители, излизайки на международната арена, се изправиха пред конкуренти, които са стотици и хиляди пъти по-мощни от тях. Но лошото никога не идва само. Чуждите конкуренти получиха мощна подкрепа отвътре в бившите социалистически страни. Доктринерите от нов тип, концентрирали освен политическата и икономическата власт, започнаха неудържим процес на раздробяване на местните производители, понеже ги виждаха „големи“ и монополисти. Те играеха ролята на троянски коне или от добри чувства (сляпа идеологическа вяра), или възмездно. Така например военната промишленост в България бе буквално раздробена и разбита за по-малко от две години, след като в нея се инвестира повече от три десетилетия. Тези процеси стимулираха нарастването на безработицата и обедняването.

Истинският нокаут на местните производители обаче бе нанесен от отварянето на границите за чуждите търговци и производители. Внасяйки или по-евтино или по-качествено, те доведоха до спиране на производството в хиляди предприятия, а оттук – до спадане на brutния продукт, допълнително нарастване на безработицата и най-вече до мизерия за широки слоеве от населението. Особено се разви нелегалният внос⁹. Породи се и силен национален икономически nihilизъм, намали се доверието в собствените сили.

Очакваната помощ от Европейската общност – безвъзмездно или

8. „Отворена икономика“ е обикновено икономика, отворена за рентабилни чужди инвестиции. Много „отворени икономики“ в Латинска Америка, Азия и Африка функционират добре за инвеститорите и зле за собствените си граждани.

9. Т.напр. само от нелегалния внос на обувки бюджетът губи 15 000 000 000 лв. годишно, 3–4 пъти по-големи са щетите за българските обувни заводи, които през последните години загубиха над 50 на сто от вътрешния пазар. По в. Сега, Бр. 299, 20.10.98 г.

чрез мощен поток от кредити – се оказа твърде скромна и често придружена с допълнителни условия за всички бивши социалистически страни. Така че процесът на интеграция се отлага за следващото хилядолетие. Европа продължи да бъде повече географско, отколкото икономическо понятие.

Новите идеолози, притежаващи икономическата власт, отново се видяха принудени да отстъпят от доктринерството. След като бяха обещали пълна свобода на конкуренцията между международния и националния бизнес, те постепенно въведоха протекционистични мерки, познати и от предишния режим.

И третата глава на ламята, без да бъде отсечена, бе временно успокоена.

Кризата в интегрирането и международния стокообмен обаче остана.

4. Собствеността

През 1917 г. Ленин и неговите съратници, предприемайки смяна на системата, напълно отрекоха частната собственост и я замениха с държавна след масовата национализация. След 1989 г. новите доктринери, предприемайки незабавна смяна на системата, напълно отрекоха държавната собственост и призоваха към „масова приватизация“.

Началото на приватизацията бе положено от реституцията (макар и крайно ограничена). За няколко години връщането в „реални“ и „нереални“ граници придоби особено значение. В частност в България селските земи се връщат в размер на около 17 дка на собственик. Раздробяването на уедряваната преди селскостопанска собственост и връщането към механизацията от 40-те години на века трудно ще доведат до бляскави резултати. Връщането обаче на едрата градска собственост създава социално напрежение за настоящите обитатели; очаква се то да нараства през следващите години, когато те ще трябва да я напуснат, без да има къде да отидат.

Приватизацията на държавната собственост бе продължена и нелегално, и криминално. Множество ръководители на държавни фирми, свързани с частния или международния бизнес, сключиха сделки в пълно противоречие с интересите на държавата. Този процес се стимулираше както от липсата на системен контрол, така и от натиска на определени сили. Други ръководители, най-вече под натиска на своите

работници, осигуряваха по-високи заплати чрез продажбата на държавно имущество – криминално деяние по много конституции! Трети разгърнаха своя частен бизнес вътре в държавните фирми. Четвърти създаваха свои „приятелски кръгове“ и групировки. Пети развиха мафиотски структури. По данни само от Русия мафиоти са изнесли към 300 милиарда долара!¹⁰ Принципът „след мен и потоп“ доби икономическо звучене.

Номинално държавната собственост продължава да се счита за държавна, но реално тя все по-малко е такава. Имуществото остава държавно, но собствеността все повече се превръща в частна или в корпоративна.

Особено сложно е състоянието на онези държавни предприятия, които са задължени да продават своята продукция или под, или на границите на себестойността. Интересно защо доктринерите приемат, че частната собственост трябва да е печеливша, а държавната – губеща, при положение че се кълнат в конкуренцията и равенството на формите на собственост по отношение на пазара?

Още по-сложно се оказа състоянието на приватизиращата се държавна собственост от гледна точка на справедливостта. Новите политически сили дойдоха на власт в името на едно по-добро бъдеще за всички, включително и по линия на собствеността. Приватизацията обаче облагодетелства предимно онези лица и фирми, които имат налични средства. „Дремещият“ капитал се оказа концентриран в ръцете на: бившата висша партийно-държавна номенклатура, разполагала със силни позиции и преди; едрите реститути, разполагащи със силни позиции днес; майсторите на спот-бизнеса, грей-импорта и черните операции, разполагащи с още по-силни позиции от вчера. В крайна сметка приватизацията придобива реален смисъл само за около 5 на сто от населението. Обратно, дяловото участие на останалите чрез масовата приватизация е и ще бъде толкова малко, че не си заслужава да се споменава като дял от собствеността.

Същевременно „раждащата се“ частна собственост нито поднесе на гражданите ниските цени, нито пък им представи високото качество¹¹.

Ако се премине към „пълно разграждане на старата система“ (разбирано от доктринерите по традиционно ленински начин – като смяна

10. По данни на „Аргументы и факты“. В. Труд, Бр. 179, 17 октомври 1998, с. 26.

11. Т.напр. съдържанието на бактерии в българското сирене надминава 3–4 пъти допустимите европейски нормативи. Хигиената и качеството се оказват – благодарение на дребното производство – препятствие за износа.

на собствеността) и преход към сто на сто частна собственост, ще бъдат ли решени проблемите? На този въпрос поне засега не се търси отговор.

Социалните резултати обаче отговарят повече отрицателно, отколкото положително.

5. От криза към катастрофа?

И така реформите в бившите социалистически страни стартираха в името на излизането от дълбоката криза, но вместо това я задълбочиха до такава степен, че тя може да доведе до катастрофа икономиките, функциониращи преди върху национална база, но интегриращи се в СИВ. Кризата прерасна в хиперкриза.

Дезинтеграцията е безспорна – и в международен, и в национален, и в икономически, и в социален, и във всякакъв друг аспект. Тя или може да бъде пълна, като доведе тези страни до равнището на кръчмаро-кафеджийски икономики с доматена специализация, или може да бъде спряна. Според нас може да се очаква появата на доматени републики (монархии) именно там, където развитието на бившите социалистически страни е било най-ниско. Тези страни ще осъществят бърз преход от Втория към Третия свят.

Овладеяването на задълбочаващата се криза и дезинтеграцията може да се постигне също по два начина – насилствен и демократичен. „Силната ръка“, предложила „нов ред“, винаги се котира високо при икономики със затихващи функции. Демокрацията сама по себе си не е в състояние да реши въпроса за кризата. Винаги ще се намери някой, който да въведе новия ред по най-демократичен начин. Нашите очаквания за „силната ръка“ са свързани с онези бивши социалистически страни, където спадът е най-осезателен и най-вече в бившия СССР. „Олевяването“ там има база и несъмнено ще се прояви в резултатите – изборни или насилствени (възможно е от президент или парламент). Тези страни ще останат във Втория свят. Ако тенденциите в България продължават да се задълбочават, и тя ще попадне в този списък. Възможно е по-късно страни с подобна съдба да се интегрират.

Ако обаче демокрацията се изрази в управление, насочено към интегриране на общности и структури, кризата може да бъде овладяна, а след това и спряна. Този процес е улеснен в бившите Източна Германия (която наистина влезе в Европа), Унгария, Чехия (но без Словакия) и може би в Полша. Същевременно и тук – след отклонението на

махалото силно вдясно – е възможно олевяване на масите вследствие на влошаващия се статус. Възможно е да се извърши и преход от утопията за пазарната икономика към дистопия, която да дезинтегрира нови общности и райони. По всяка вероятност като цяло още в началото на новото столетие те ще преминат към групата на слаборазвитите страни.

Много е вероятно съвременниците да доживеят такива глобални промени, пред които „революцията“ в Източна Европа да изглежда като детска игра.

ВТОРИ ПРЕХОД: ЕДИНСТВЕНОТО СИГУРНО НЕЩО В ЕВРОПА Е ПРОМЯНАТА

В предната част бяха описани промените в Източна Европа през погледа на икономиста-теоретик. На това място обаче теорията отстъпва на фактите, видени от туриста. Разбира се, авторът не може да се доближи до образците на Алеко, но може би на места е малко по-емоционален от него.

Лятото е добър сезон за размисли, особено ако си българин в Европа и главата ти не е обременена със стандартните за обикновения гражданин на републиката ни грижи.

По тази причина приех една специална покана за изследване на онази част от Европа, която след Шенгенското споразумение е вече трудно постижима за среднестатистическия българин. Пътувах без предубеждения и условности; свободно обменях мнения по всякакви въпроси, чиито отговори пораждаха нови въпроси; дискутирах свободно, но предпазливо.

След всичко видно и чуто, сега повече от всякога може да се каже, че след падането на Берлинската стена Европа не е единно цяло. Тя е разделена по много критерии, които бяха валидни и преди, но днес повече, отколкото в миналото, е дестабилизирана и дебалансирана.

Впрочем различията започват още от границата със западната ни съседка. Югославия, която, бидейки дълго време в състояние на продължителна и обезкървяваща война, продължава да е раната на Европа. Това обаче не пречи на чужденеца да се възхищава от Белград – една космополитна столица, много по-хубава, по-модерна и по-чиста от нашата мила отвратителна София. Внимателното око обаче ще забележи и липсата на оживен трафик по пътищата, предизвикан от недостига и високите цени на горивото (ембаргото спря ли войната?), и засилените патрули, и независимо от тях дилърите на гориво на черния пазар.

Още по-драстични от гледна точка на българина са различията с Унгария, Чехия и даже Словакия. По-ранният старт на пазарните реформи, придружен с взаимодействието между основните политически сили, си е казал думата. От фасадите на сградите, от безбройните магазини, от

хората лъхат спокойствие и добра воля. Но никога доброто не идва само. Така например Прага днес е вече обикновен европейски град, който е изгубил много от духа си, породен от съчетаването между класика и съвременност. Центърът е „окупиран“ от американските заведения, обикновените стоки (даже за България), които можеш да срещнеш навсякъде, и естествено – от солените цени, ако си чужденец. Любопитно е, че ако си чех, цените в магазините и ресторантите стават други.

Нагледен пример за това, как една страна може да превземе икономически друга, е Карлови Вари. Изключителният европейски курорт, едно от най-красивите кътчета на планетата, е вече почти Карлсбад (старото му име), където болни и здрави, стари и не дотам стари немци почиват и скитат в очакване на плячката – млади чехкинчета. Стоката се цени от чужденеца, особено ако е претенциозен към възрастта и фасадата. По пътя от Карлови Вари до Германия ценителят може да получи многократни отстъпки в цените. Скапана работа.

И изведнаж – Нова Европа. Европейски съюз, Шенген и прочее. Свят 1 след Свят 2 по моделите на Джей Форестър. Но по неговите модели има и Свят 3, и Свят 4. В Свят 1 не търсете старите граници. Тях просто ги няма. Няма го мазният митничар-изнудвач, известен от съседни страни, няма я унизителната паспортна проверка.

Съвсем друго е усещането след Свят 2 в обединена Германия. Един нов свят – част от рая (поне за погледа на българина). Абсолютна чистота, невероятно спокойствие и лъчезарност.

99% от немците ценят и миналото, и съвременността. Непременно вижте обединения Берлин! Там ще ви впечатли не само липсващата „Берлинска стена“, от която са запазени едва около 300 м като исторически паметник. По музеите можете да видите японското и (странно) българското нашествие. Ще ви удиви и силното турско присъствие в столицата.

И ако ние изненадваме света с Велико Търново, Копривщица и други уникали, специално Германия изненадва чужденците с повсеместното съчетание между минало и настояще, класика и оригиналност. Ако търсите нещо подобно, посетете Ротенбург – една магия от XVI в. Вижте Дрезден – едно чудо в ре мажор. Или посетете каквото и да е. Немците не се занимават с триене на история като своите български колеги. Маститите ни съграждани ще останат удивени, че в Кемниц например паметникът на най-голямата глава в света – Карл Маркс – за разлика от мавзолея в София стои непокътнат като символ на едно минало, което не може просто ей-така да се изтрие от историята. И все пак... Това,

което не правят тамошните политици, е поето от клошарите и маргиналите. Не се учудвайте, ако видите в развитата Европа някой да препискава Страсбургската катедрала. Разни икономики, но и разни култури!

Естествено интересен е и въпросът за заетостта и доходите. На фона на средния българин хората там живеят фантастично добре, особено ако са роби на своята работа. Началото на деня в повечето семейства е около 5:00 часа, а завръщането в къщи – след 20:00 часа. При това положение човек просто няма възможност да си харчи парите! И все пак 1/3 от немците днес не са доволни от доходите си (да заповядат на гости в България), а много семейства живеят с около 1000 марки месечно (80 000 лв.), което стига за ядене, обличане (евтино) и гледане на телевизия. Още по-тежко е положението при безработните. Някои от тях правят икономии, като пътуват до места, където е много по-евтино, като Хаваите например. Впрочем Германия е много по-социална страна, отколкото нашата. Там и различията не са така чувствителни. Представяте ли си немец с мобифон на улицата? Мутра с „Мерцедес“? Мутант в политиката? Глупости.

Впрочем там животът не е само песен. И при тях има престъпност, но тя е от по-изтънчен, „европейски“ тип. Няма ги пехливаните, а ако ги има, са импортни. Имат основание хората от Шенген да се боят за постигнатото след източноевропейското (и особено руското) престъпно нашествие. Ако сте по-внимателни, няма да пропуснете да почувствате национализма – новата религия на много западноевропейци. Източноевропейците са анатемосани. Турците в Германия – нежелани. Арабите и негрите във Франция – излишни. Всеки си чисти къщата.

Високата производителност винаги дава добри резултати. Това се доказва от рафтовете на магазините, а често и от цените. Но не всичко се продава добре, напук на специалистите по маркетинг. Дълго време продуктите на Шел бяха съзнателно отбягвани от немците, които освен всичко са и социално ангажирани личности. Командата „Не купувайте френски стоки!“ стриктно се спазваше в отговор на решението на френския президент да възобнови експериментите с атомни бомби. Немецът е патриот и в покупките. При сравнително еднакви стоки изборът е винаги в полза на родната. Баварците пият само баварска бира, саксонците – само саксонска. Защо ли? Отговорът е, че ако се предпочита собственото производство, нарастват работните места...

С други думи, хората от „отвореното общество“ не са много открити за чуждите стоки. Особено за българските. Или за българите.

Този икономически патриотизъм е съчетан и с умерен национален

протекционизъм (пак не явен, а най-вече по линия на стандартите), и с планиране на инвестициите. Немците ценят производството и в това отношение са материалисти в по-голяма степен, отколкото българите. Търговската и обслужващата мрежа, оценени по този критерий, са относително по-развити у нас. Характерните за България среден и малък гаражен бизнес, безкрайната върволица от еднотипни профанизирани кафенета с едноръки бандити и бинго-зали, лустросаните фасади на банки, застрахователни агенции и финансови къщи с дежурните пред тях скъпи автомобили (закупени със средства на обезумели доверчиви вложители) – всичко това е направо абсурдно в Германия. Сергии и джунджурии? Укрити данъци? Дрън-дрън-ярина.

Промисленото производство е трудно описуемо с арсенала на статистиката. Трябва да се види, трябва да се почувства. То е в основата на чудото.

Това не означава, че селското стопанство е бедният роднина. Разгледайте например Австрия. Една удивителна страна – от селски тип, но от развит селски тип. Селата там нямат нищо общо с нашите села от градски тип. Там гледката просто е друга: на този хълм – къща, на следващия – две, в долината – три, и т.н. Пред къщите тържествено се разхождат кравите Милки¹² и доволно похапват. Наистина природата там е дала много повече, а и дава. Вечер като по часовник се излива мек дъжд, който осигурява прехраната и живота. Екологичната чистота на продуктите просто се предполага при тези условия.

Стоките обичат да пътуват, както и хората. Транспортът също е на светлинни години от своя български събрат. Качете се например на влак или трамвай. Ако съпоставим купе първа класа (булгариш) с купе втора класа (дойч), ще поискаме незабавно да претопят всички наши влакови композиции. А пътищата? Знаете ли какво е магистрала? Ако мислите, че знаете, помислете още веднъж. По нея се кара със средна скорост 160–180 км, но тя не е осеяна с дупки¹³ и коли, които да изпускат отровни изпарения. От 1996 г. всички немски коли (а само оригиналите нямат автомобили) задължително трябва да имат катализатори. Пътувате след тях и вдишвате чист витошки въздух...

Летните отпуски са едно невероятно преживяване за гражданите на развитата Европа. По-изморените от тях предпочитат заседналата

12. По какво ще познаете, че сте пристигнали в Западна Европа? По това, че кравите стават по-красиви от жените!

13. В Ню-Йорк авторът видя доста дупки по пътищата. Защо обаче не ги запълват? Защото не могат да спрат огромното движение...

ваканция. Изборът е неограничен, цените – поносими. Друга част от отпускарите избират екскурзионното летуване, определено или от агенция, или от собствени желаниа.

Хит на годината за туристите е Австрия. Споменатите вече австрийски селяни са и добри хотелиери. Покрай стотиците селца има хиляди езера, а навсякъде над тях в небето са забити Алпите. Една нощувка със закуска за глезени туристи е около 100 марки на човек (марката е вече европейската валута – напук на франкофоните), а за по-непретенциозни (които не държат да имат условията на „Шератон“) – до 40 марки, включително със закуската, след която можеш цял ден да не хапнеш нищо.

След посещението на курортите в развитата Европа мога да кажа само едно: „Забравете българските!“ . Долнопробните клоаки, в които се изливат телата на гражданите на Република България през лятото, наистина не могат да се сравняват с летните отпускарски чудеса в развитата Европа. Тъпите муцуни, които наред с вонята на малцинството и кретенските сервитьорски и хотелиерски номера се срещат повсеместно по т.нар. туристически обекти у нас, наистина са непоносими за европейца. Сбогом, мешана скара! Само долната прослойка на континента може да склони да дойде в долната част на Югоизточна Европа.

Що се отнася до забавленията, посетете задължително и Европарк (в Германия, непосредствено до Франция) или Дисниленд в Париж. За 2000 наши лева човек – родител или дете – цял ден е в света на приказките и силните емоции. Възрастният се вдетинява, децата се чувстват възрастни. 12 часа емоции за цял живот.

В Свят 1 все пак има вътрешни различия. Даже разликата между Германия и Франция е очевидна. С право Германия днес може да се нарече кралицата на съвременна Западна Европа. Разлика в стандартите, разлика в различията, разлика навсякъде. Едната страна вече е в XXI в., а другата е още в съвременността.

Къде сме ние в новия „общ европейски дом“? Портиери или чистачи? Впрочем, ако очаквате някакво стратегическо мислене у европейца за бъдещето на света, за това, как източноевропейските събратя да се почувстват достойни жители на модерна Европа, ще останете разочаровани. Само който е почувствал източноевропейската трагедия може да прояви заинтересованост.

Много мисли минават през българската глава. Тъжно е, че добра страна като България е от зле по-зле, че прехожда по най-демократичен начин от Свят 2 към Свят 3. Е, има и Свят 4. Тъжно е, че майка

България е плякосана, раздържавена и опропадена. В Свят 1 това просто е невъзможно. Тъжно е, че най-популярните граждани на България за европейците са турците и циганите. Тъжно е, че сме рекордьори по пирамидите – финансови, политически, и т.н. Весело е, че повечето запитани не са чували нищо за историческите победи на българския национален отбор по футбол, за Христо (Стоичков), а само за Кристо (Явашев)...

Ще съумеем ли да се запазим при променените условия? Или 1300 години наистина стигат?

Едно е ясно – единственото сигурно нещо в Европа е промяната.

ТРЕТО ДЕЙСТВИЕ АЛТЕРНАТИВИТЕ ПРЕД ИЗТОЧНА ЕВРОПА И БЪЛГАРИЯ

Часовникът на историята вече отмери няколко години, през които народите в Източна Европа, а сред тях и българският „работят“ усърдно както върху разграждането на старата обществена система, така и върху теоретичното осмисляне и практическото изграждане на новото и, както се очаква, по-прогресивно общество. Исторически тези няколко години са достатъчно продължителен период, за да могат да бъдат характеризирани както отиващата си система, така и алтернативите след прехода.

От промените в положителна посока е заинтересуван всеки, който знае, че страната му има 1300-годишна история и който би желал на тази страна да бъдат отредени поне още толкова години в перспектива.

1. Обществото, от което идваме

Източна Европа се сбогува с миналото си, като го осмисля. За пореден път тя задава настойчиво въпроса: как бяха положени основите на старата система и каква всъщност бе тя? Съвсем очевидно е, че за да се предприеме необходимата рецепта за оздравяване, най-напред трябва да се постави точна диагноза. За да се отговори изчерпателно на въпроса за диагнозата, е необходима кратка, но продуктивна екскурзия в миналото.

През 1917 г. болшевиките, виждайки недъзите на тогавашното капиталистическото общество, се заеха с незабавна революционна смяна на системата. Крайният продукт от този техен акт получи названието социализъм. Същият този краен продукт обаче на практика започна твърде много да се отличава от теоретичната конструкция, формулирана от Маркс, Енгелс и останалите „класици“ на новата система. На практика реалният социализъм драстично се размина с научния социализъм. „Приноси“ в това отношение имаха Ленин и особено Сталин. Днес вече никой сериозен изследовател не смее да твърди, че създаденото от тях общество се е ръководело от принципа „От всекиго според способностите, всекиму според количеството и качеството на труда“, т.е. че е било социалистическо. Още по-наивно е да се твърди, че е действал принципът „От всекиго според способностите, всекиму според потребностите“,

т.е. че е имало комунизъм.

Оттогава досега – един твърде дълъг период – се натрупаха достатъчно факти, за да бъде характеризирана системата, носеща етикета социализъм. И така каква беше системата, в която Източна Европа живя близо половин век? Отговор на този въпрос дава теорията за обществените системи.

За да се опише екзактно една обществена система, е необходимо и достатъчно да се разкрият нейните основи – икономически, политически, разпределителни, преразпределителни и идеологически.

Ето в синтезиран вид основите на старата система, „изградена“ през тези години в т.нар. социалистически страни:

1. Икономически основи: държавна собственост върху средствата за производство и дори върху голяма част от предметите за потребление. Открит стремеж за превръщане в държавна „собственост“ на гражданите.

2. Политически основи: ръководна роля на една политическа сила, обградена със сателити, във всички области на живота. Срастване на държавата и партията върху основата на номенклатурата. Диктатура на малцинството над мнозинството, тоталитарно общество. Рязка диференциация между „класата на ръководителите (правоимащите)“ и „класата на ръководените (правоямащите)“.

3. Производствени основи: „фиксиране“ на бъдещето, работа по единен държавен план. „Командна“ икономика отгоре надолу.

4. Разпределителни основи: всекиму според оценката, давана „отгоре“ (държавно-партийна). Всеки разполага със заплатата си, а държавата – с печалбата.

5. Преразпределителни основи: държавата декретира натрупването и потреблението.

6. Теоретични и идеологически основи: теорията за ролята на „един народ“, „една държава“, „една класа“, „една раса“, „една партия“, „една религия“ или „една личност“, надарени с „месиански“ функции. Те са призвани да „ръководят“ националното и световното настояще и бъдеще. Империализъм навсякъде и във всичко.

7. Цел на развитието: максимална експанзия на държавата във всички сфери и области. Максимален растеж на производството, максимално обвързване на отделната личност и държавните цели, максимално световно разпространение.

8. Основни положителни резултати: бърз растеж за определено време; премахване на безработицата, крайната бедност и други социални

проблеми; равномерно разпределение на дохода и т.н. Впрочем Съветът за взаимодействие на своята сесия от 30.05–02.06.1991 г.¹⁴ също прокарва мисълта, че „централизираното планиране беше важен инструмент за стимулиране на икономическия ръст“. Китай, който остава в списъка на страните от тип държавен капитализъм, е блестящ пример в това отношение. Само за първото шестмесечие на 1992 г. той реализира 10,6 на сто икономически растеж при планови разчети от 6,0 на сто. Приходите на гражданите са се увеличили с 15,3 на сто при темп на инфлация 6,5 на сто. Китайските икономисти се опасяват, че подобен растеж би довел до „прегриване“ на икономиката. През 1993 г. МВФ постави Китай на трето място в света по производство, класирайки го след САЩ и Япония и пред Германия. Въпреки това ниската стартова база и високата раждаемост оставят Китай далече назад по производство и потребление на човек от населението. Обратно, през 1992 г. развитите западни страни постигнаха растеж, който МВФ описва така: „Въпреки че успяхме да преодолеем рецесията, темповете на растеж не могат да се сравняват с онези, които са наблюдавани в аналогични фази на цикъла“¹⁵.

9. Основни отрицателни резултати: потискане на личността от държавата, шаблонизиране на поведението и живота, подчинение на командите „отгоре“. Примат на колективните над индивидуалните права. Диктатура на номенклатурата на партията-държава. Силно идеологизиране на всички сфери на живота.

Всичко това е напълно достатъчно, за да може „старата система“ да придобие основните си контури и да бъде дефинирана. Името на тази система е номенклатурен държавен капитализъм, провеждащ политика на империализъм. С други думи, всички страни, които преминаха към него, осъществиха скок не „от царството на необходимостта към царството на свободата“, а от най-примитивния към най-завършения капитализъм. Впрочем българският президент г-н Ж. Желев излезе с подобно мнение във в. „Тюркие“ от 24.II.–04.III.1992 г. Той каза, че режимите в Източна Европа не бяха социалистически, „те бяха груб, първичен, тоталитарен държавен капитализъм“, „те се мъчеха да живеят като паразити върху основите на един висок идеал“. В края на м. март 1992 г. на конференцията в академия „Занкелмарк“ в Германия в доклада си „Какво остана от социализма“ г-н Томас Майер, завеждащ отдел във фондация

14. Съвет за взаимодействие – международна организация на бивши ръководители на държави и правителства, сред които Хелмуд Шмидт, Валери Жискар д'Естен, Такео Фукуда, Джеймс Калахан, Пиер Трюдо и др.

15. Жерве, Д., Капитализмът има нужда от безработица, В: Стандарт, 2.06.1993, с. V.

„Фридрих Ерберт“¹⁶, също твърдеше, че Източна Европа е живяла в условията на примитивен държавен капитализъм. Все повече учени се солидаризират с подобна диагноза.

Ръководната класа – това е класата на висшата партийно-държавна номенклатура, чието по-точно определение е едра държавна буржоазия. Същност разделението вътре в обществото не е било класическо – на две класи. К. Коулгров, изследвайки тази система, стига до извода, че обществото е имало 10 класи¹⁶.

Най-уродливата проява на тази система бе репресирането на несъгласните с нея. Ликвидирането, „безследното“ изчезване, изпращането в психиатрии, въдворяването в лагери и общежития, интернирането, изселването и заселването по административен ред, уволнението от работа, недопускането и изключването от университети и училища – това бяха само някои от „масовите“ прояви на системата и на нейното отношение към личността¹⁷.

Крайните резултати от този величествен експеримент – номенклатурния държавен капитализъм с командна икономика – са налице. За изоставането в твърде много отношения на тези страни, възприели системата, може определено да се твърди, че вина носят самата система, нейните вдъхновители и основни консуматори, хората, които са се облагодетелствали от нея. Тук се срещат няколко диаметрално противоположни мнения. От една страна, се твърди, че всички са виновни за тази система¹⁸. От друга страна, се приема, че никой освен самата система не е бил виновен¹⁹. От трета страна, се приема принципът за частичната вина и отговорност. Този подход споделяме и ние, без да го догматизираме²⁰.

Тази система бе осъдена морално (и за щастие мирно²¹) от самите народи, без съществена външна намеса – чрез изразения политически

16. Colegrove, K., *Democracy Versus Communism*. Princeton, 1961, p. 55.

17. Само в България репресираните са били над 17 000 души (по справка на МВР от януари 1993 г.), което показва, че репресиите не са били „изключения и деформации“.

18. С други думи, по израза на доайена на Великото народно събрание Йосиф Петров „всички пред всички за всичко сме виновни. Всеки от нас носи вина за това, което представляваме сега. И всички трябва да се напънем, за да излезем от кризата. А да очакваме някой свише да ни оправи с един замах – това е отново белег на тоталитарно мислене“. В: *Свободен народ*, 1993, бр. 21, с. 12.

19. Така постъпва например Румен Димитров в нашумялата статия „Трибунал или форум“: „да прехвърлиш вината за икономическия крах върху отделни личности означава да признаеш, че самият социализъм като система е бил ефективен, а личностите са били неефективни. И това ако не е комунистическо мислене!“

вот на недоверие на „комунистическите“ партии по време на изборите. Днес тя категорично се отхвърля като вариант за развитието поне на развитите и на средноразвитите страни. Което съвсем не означава, че ако те се върнат назад в развитието си, няма да грабнат отново старото изпитано оръжие.

Има твърдения, че е възможен процес на „комунистическа реставрация“²². Но нека се позовем на председателя на Парламентарната асамблея на Съвета на Европа Мигел Мартинес: „Комунизмът не се връща в България, той умря и беше погребан“²³.

2. Обществото, към което се стремим

Разграждането на системата на номенклатурния държавен капитализъм обаче не сменя от дневен ред най-важния въпрос: накъде в бъдеще? Става дума за избор на път, на стратегия, на поведение. В частност става дума за избор на модел на икономическа и политическа реформа. Тук общата фразеология от типа „пазарна икономика“ и „парламентарна демокрация“ не помага особено, освен на митингите.

Не е без значение и обстоятелството, че действително е налице значима промяна за всички страни и народи. Завоят е по-остър, дори отколкото е била победата на Англия над Наполеонова Франция през 1815 г.

-
20. За подобно издирване на „жертви“ споменава и Маркус Волф: „На Изток огорчението и разочарованията на хората се оказаха прекалено силни. Следователно има нужда от изкупителна жертва за маскировка на недостатъците в масовото съзнание.“ В: Стандарт, 1.06.1993, с. V.
21. В други части на Европа през XX в. бушуваха далеч по-кървави и по-неясни революции. Така например по време на „френския май“²⁴ 68 бяха ранени 367 души, от които 54 тежко. 460 бяха арестувани, около 200 автомобила – унищожени. Освен това вдъхновителите на западните революционери по онова време бяха трите „Ма“ – Маркс, Мао и Маркузе; моделът бе заимстван от други движения и революции: руската революция от 1917 г., Народния фронт, Испанската република, примера от Виетнам и Куба; същевременно липсваха някакъв цялостен политически модел, проект за обществото, мислима алтернатива. Обратно, Централна и Източна Европа сринаха именно тези кумири и модели, като възприеха политическия модел от развития Запад. В цяла Централна и Източна Европа революцията премина по-спокойно, но бе по-продължителна. В този смисъл Източноевропейската е много по-различна от Западноевропейската революция. Този факт, както ще стане ясно по-нататък, има важно значение от гледна точка на перспективите.
22. Например твърденията на експремиера Филип Димитров при посещенията му в САЩ и Англия в началото на 1993 г.
23. Мартинес разтревожен от проявите на национализъм, В: 24 часа, 6.05.1993, с. 4.

Тогава се решава кой ще има военно господство в Европа през XIX в. (но не се слага край на идеологическите заблуди, появили се във Франция през 1789 г. и възродили се под друга форма в Русия през 1917 г.). Събитията през 1989–1993 г. биха могли да се разглеждат като по-значими и от победата на Реформацията през XVII в. Съвременните промени засягат всеки и всички, по всяка вероятност за десетилетия. Такива промени светът не е преживявал вероятно от битката при нос Акуиум през 31 г. пр.н.е., която довежда до рах гомана през следващите два века. С други думи, дори бъдещето на Великите сили е под въпрос в резултат на промените в Източна Европа. Те не могат да останат безразлични, но това не означава, че имат рецепта за прехода. Те могат даже и да грешат.

От друга страна, не е достатъчно само до се зададе нов хипотетичен модел. Зад него трябва да стоят сили, които да го подкрепят. В противен случай той може да остане единствено за прословутата „критика на мишките“.

От трета страна, трябва да се има предвид и обстоятелството, че рухването на т.нар. световна социалистическа система съвсем не засили позициите на капитализма, както първоначално се очакваше²⁴. Всъщност получи се донякъде обратното – изчезването на фона на социалистическия свят, изтъкващ предимствата на капитализма, допринесе за разкриването и осъзнаването на слабостите и недостатъците на последния. С други думи, търсенето на алтернативи за бъдещето съвсем не е и не може да бъде вкарано в един коловоз – коловоза на капитализма, на пазарната икономика и на демокрацията²⁵, разбираана като насилие на болшинството над малцинството.

Ще се опитаме да направим оценка и на моделите, и на силите, които стоят зад тях. Този опит претендира за коректност по отношение на България, но изводите му могат да се приложат (с известни корективи) и за другите страни от Източна Европа.

И така кои според нас са предлаганите варианти за бъдещето и силите, които стоят зад съответния вариант?

24. Това се констатира и от Даниел Жерве: Жерве, Д., Капитализмът има нужда от безработица. В: Стандарт, 2.06.1993, с. V.

25. Председателят на комисията на ЕО Жак Делор настоява за размисъл върху „нов модел на развитие предвид доста отчайващото икономическо положение на общността“. В: Стандарт, 5.06.1993, с. 11.

3. Реалните алтернативи

Както ще стане ясно, на практика се оказва, че има множество „единствени“ алтернативи, варианти, модели, концепции за бъдещето.

3.1. Първа алтернатива: „Без промяна“

България, опиянена, танцува „последния валс“. Тя, както и развитият свят, вярва, че този валс ще завърши още „днес“. Тя се приготвя за „утре“.

Същевременно определен слой от населението – както принадлежащ към бившата висша номенклатура, така и свързан с новите движения и структури, се стреми „танцът“ да продължава колкото може по-дълго, за да запазят силните си позиции в икономиката, държавата и обществото. Защото при една „нормална“ икономика, „нормална“ държава и „нормално“ общество те просто няма да намерят подобна силна позиция.

В случая става дума не само за екстремални и маргинални личности. Става дума за новия урод (по думите на Ал. Солженицин), който се роди след падането на Стената – срасналите се бивша висша номенклатура (притежаваща силни икономически позиции поради своето половинвековно управление²⁶), бившата едра буржоазия (притежаваща силни икономически позиции поради драстичната реституция на едрите имоти) и бившия и настоящ черен спекулативен капитал (притежаващ силни икономически позиции поради „естествената“ си икономическа дейност – престъпност, търговия с наркотици и оръжие, проституция и т.н.). Удивителното е, че на практика те успяха да се сраснат и днес

26. По този повод френският писател Жан Роки пише: „вярвам повече от всякога в необходимостта от социалност. Онова, което изчезна заедно с комунистическия свят, няма нищо общо с нашите мечти за «щастлив свят». Тези «комунисти» впрочем са първите, които се нахвърлиха да правят гешефти и подозрителни комбинации. Вечни самци ли? Доволен съм, че се сгромолясаха! Те бяха крадци! Под други маски, зад други етикети. И ние, обикновените хора, нямахме срещу такива друго средство освен да настояваме за повече демокрация, за повече граждански формации. Вярвам повече в Републиката, отколкото в демокрацията. Републиката е способна да наложи една програма, докато Демокрацията понякога ражда... чудовища“. Подобна е оценката и на Йосиф Петров: „Свидетели сме как бивши партийни функционери за две-три години натрупаха милиони. А как стана това? Чрез грабеж. Грабеж на натрупаното от труда на целия български народ. И никой не им иска сметка“. В: Свободен народ, 1993, бр. 21, с. 9–12.

нямат определен политически оттенък – те са навсякъде и никъде.

Те победиха – икономически. Но това е пирова победа. Историята никога не спира „окончателно и завинаги“. Народите, макар и под нов – икономически – ботуш, едва ли ще продължат „последния валс“ като танц на място. Тази алтернатива – първа, макар и временна (но съвсем реална) не може да бъде вечна.

И което е най-важното – малка група от населението държи танцът на място да продължава вечно.

3.2. Втора алтернатива: консервативна

Както винаги, миналото влияе повече върху бъдещето, отколкото върху настоящето. По тази причина два варианта за развитието са най-тясно свързани с миналото.

Макар и условно, вторият вариант може да се нарече консервативен. Става дума не за традиционния консерватизъм, а за източноевропейски и най-вече балкански консерватизъм. Тези, които го изповядват, виждат бъдещето в миналото (до половин век в Източна Европа и повече от половин век в бившия СССР). „Утре започва от вчера“. Според консерваторите това, което е било, е било социализъм, но опорочен от „лошите“ властници. Те твърдят, че е достатъчно на мястото на „лошите“ да дойдат „добрите и съвестни“ ръководители, за да тръгнат нещата в правилна посока. Консерваторите искрено вярват в прогреса чрез старата система, която е била, но чрез новите хора. Историята обаче не ни дава основания да споделим тази вяра. Виновна за резултатите, както подчертахме, е системата, а не хората. Но важното в случая е, че зад този модел стоят влиятелни обществени и политически сили. По наша оценка около 20 на сто от българите са реални и потенциални консерватори²⁷.

27. Подобна оценка за Русия (15–20 на сто) дава и известният историк и политолог Дмитрий Волкогонов. Нещо повече, той забелязва една напълно закономерна корелация: „Колкото повече потъваме в кризата, толкова повече неосталинистите увеличават своята аудитория. Разбирам под неосталинисти привържениците на един модернизираният сталинизъм. Те вярват в идеала на тоталитарната държава, казват, че трябва да се помага на Кадафи, Саддам Хюсеин и сърбите, мечтаят за възстановяване на съветската империя. Болшевишките традиции си остават твърде силни.“ (Волкогонов, Д., Сталинистите в Москва са по-силни от демократите, Стандарт, 11.05.1993, с.IV).

3.3. Трета алтернатива: реставрационна

Третият вариант може да се характеризира като реставрационен. Силите, които предлагат този модел, твърдят, че всичко през изминалия половин век е било крайно отрицателно, че развитието е било върнато назад във всички отношения, че катастрофата е пълна. Къде е обаче бъдещето? „Утре започва от оня ден“, твърдят те. Всичко преди един век е било „нормално“, но избраният път преди половин век е довел до ненормални резултати и ситуации. Оттук и изводът – часовникът трябва да бъде върнат назад, за да се получи „нормалната страна“. Не споделяме илюзиите на реставраторите – никога досега, през цялата човешка история, миналото не е ставало бъдеще. Но и тук важното е, че зад реставрационния модел стоят немалки сили. В България те са под 15 на сто, но заемат важни позиции.

Реставраторите могат да се разпознаят по исканията за пълно и безусловно възстановяване на национализираната преди собственост, за отмяна на всички по-важни закони след падането на фашистката власт, за връщане на монархията и т.н. Освен това те настояват за провеждане на своеобразна демократична „декомунизация“, която поразително напомня „комунизацията“ при стария модел.²⁸ Основното изискване на демокрацията е сменяемостта. Нима тогава великият лозунг „С малко, но завинаги!“ не е проява на комунистическо мислене? Накрая, след като не се задоволяват с отстраняването на своите противници, те искат и символична смърт на техните идеи, включително и чрез ликвидиране на паметници – метод, усвоен добре от арсенала на Сталин²⁹.

Реституцията обаче е невъзможна в рамки сто на сто, а следователно и недопустима.

• Първо, връщането на часовника назад във времето е просто невъзможно. Така например, ако въз основа на 1 700 000-те молби за връщане

28. Типичен случай: законът, който ще остане в историята, на името на своя творец – Панев. Впрочем интересно е да се прецени след време приносът на този учен и в науката. Но на практика Панев настоява за реполитизация на науката. Както и преди, така и сега българското висше образование и българската наука продължават да са единствените, които са „осъдени и разпънати“ за тоталитаризма. Тук, както е цивилизовано, демократизацията „влиза във владение“ с типично болшевишки методи. Отново има правоимащи и правонамащи, а следователно – ще се раждат нови репресирани и дисиденти. (Вж по-подробно: Джаджев, И., Политизирането на науката е посягателство срещу нея, В: Стандарт, 11.05.1993, с.5).

29. Разликата между Сталин и пловдивските общинари е в това, че те едва ли ще останат в историята, събаряйки Альоша. Но един политик винаги може да се изложи.

на земята в реални граници се получат 3 160 000 нови селскостопански собственици, това ще означава, че новият модел на селскостопанско производство ще се базира на около 17 дка на 1 човек! Нещо, което би изумило всеки селскостопански производител от развитите страни!

- Второ, няма кой да се погрижи за държавната и общинска собственост, която също се нуждае от реституция³⁰.

- Трето, едва ли някой е в състояние да определи коя трябва да е „Светата година“, спрямо която да се извърши реституцията. 1949? 1944? 1939? Или някоя друга? Това не е въпрос без значение.

Освен консерватори и реставратори могат да се посочат и два типа доктринери, които предлагат два диаметрално противостоящи си варианта на обществена система. Четвъртият и петият „модел“ на развитието в голяма степен страдат от „тиранията на идеологията“ и на подражателството, на сравнението.

3.4. Четвърта алтернатива: дясна доктринерска

Условно четвъртият вариант може да се нарече десен доктринерски. Той наистина предлага смяна на старата система с нова. Какви са основите на предлаганата дясна система?

1. Икономически основи: частна собственост върху средствата за производство и предметите за потребление. Пълна неприкосновеност на частната собственост.

2. Политически основи: минимум две противостоящи си политически сили (обраснали със сателити) върху основата на парламентарната демокрация. „Диктатура на мнозинството над малцинството“, демократично общество.

3. Производствени основи: всеки собственик работи по собствен план. Държавата е напълно изолирана от икономиката.

4. Разпределителни основи: всекиму според вложения капитал (капитал в най-широк смисъл). Собствениците на работна сила (капитал) получават и разполагат със заплатите си, собствениците на средства за производство (капитал) получават и разполагат с печалбите.

5. Преразпределителни основи: пълно отдръпване на държавата от икономиката.

30. Само в столична община Средец от девет детски градини са реституирани седем. Но след реституцията възниква сложен социален проблем. Нима той няма да предизвика обратно откупуване? Но с какви пари?

6. Теоретични и идеологически основи: класически и съвременен либерализъм. Индивидуализъм без граници. Наивна вяра в доброто, заложено във всеки човек.

7. Цели на развитието: максимални заплати и печалби.

8. Основни положителни резултати: силни стимули за новаторство и творчество, за ориентация към пазара; бърз икономически растеж и т.н.

9. Основни отрицателни резултати: липса на демографска и екологична стратегия; „подчиняване“ на личността от икономиката, от силите на пазара; чувствително имуществено, доходно, образователно и т.н. разслоение на обществото.

Дясната доктрина е уязвима от много страни. Сляпата вяра в безупречността на частната собственост означава, че не се прави разлика между форма на собственост и ефективно ръководство.

В това отношение експрезидентът на знаменития Римски клуб е абсолютно точен. Той не може да се съгласи, че „най-добрият начин за укрепване на една нестабилна икономика е да се даде пълна свобода на частния ѝ сектор. Контролираното от държавата предприятие трябва да носи печалба както частните корпорации, може и трябва да се ръководи също така ефективно. Икономическите резултати невинаги оправдават тези очаквания, но уви, това се случва и с частното предприятие“³¹. И продължава: „частният сектор в световната икономика трябва да се постави в ред, като се направи преценка на неговите функции, район и обхват на действие“³².

Дясната доктрина също има богат спектър привърженици в страни от Източна Европа като напълно естествен резултат, след като махалото на историята е било в крайно ляво положение, стремежът му е не да отиде и да спре в центъра, а да се насочи крайно вдясно. Но трябва да се подчертае, че десните доктринери в Източна Европа са „по-благоверни“ към идеята от техните събратя в развития свят. Зад доктрината на дясната система в България стоят нарастващи социални сили. Потенциални и реални либерали в България са една немалка част от населението – около 30 на сто.

31. Печен, А., *Качеството човек*, С., 1987, с. 65–66.

32. Пак там, с. 71.

3.5. Пета алтернатива: лява доктринерска

Петият вариант, наречен условно ляв доктринерски, също предлага нова система на мястото на старата, която обаче е пълен антипод на дясната доктрина. Ето накратко основите на лявата доктрина:

1. Икономически основи: не държавна, а обществена собственост върху средствата за производство и предметите за потребление.

2. Политически основи: нито тоталитаризъм, нито демокрация, а обществен консенсус. Общество „без насилие“.

3. Производствени основи: икономиката функционира въз основа на координацията на творчество и интересите на гражданите, способностите и потребностите. Кординация въз основа на състезанието на проектите на потребители и производители.

4. Разпределители основи: доходите се образуват въз основа на „обществения договор“. Личността сама решава какво да прави със заплатата си, а обществото – въз основа на състезанието на проектите – с печалбата.

5. Преразпределителни основи: обществото и общностите решават колко и какво да се отдели за натрупване и потребление.

6. Теоретични и идеологически основи: класически и съвременен колективизъм. Християнство.

7. Цели на развитието: максимално потребление и натрупване при хармонизиране на взаимоотношението личност – общество – икономика – природа.

8. Основни положителни резултати: силни позиции и на отделната личност, и на обществото като цяло. Стремех към хармония, солидаризиране и социализиране.

9. Основни отрицателни резултати: предоверяване на възможности-те на „единното действие“; слаб стремеж към лична изява.

Макар и малобройна, групата привърженици на лявата алтернатива намира подкрепа в обществото. Това са около 15–20 на сто от населението.

И така „смяната на системата“ има очертани четири (без варианта „без промяна“) основни алтернативи – две от миналото и две доктринерски. Но коя от тях ще бъде избрана?

3.6. Шеста алтернатива: динамична равновесна система

Според нас и петте варианта имат важно значение, което обаче няма да доведе до „пълната и окончателна победа“ на нито един от тях. Обратно, ако някой от тях бъде натрапен с „революционни средства“, под някаква форма на насилие, той би бил гибелен за самия себе си.

Дали тогава не е най-добре да се копира модел от някоя развита страна или група страни? Или пък да се премине към системата на класическия капитализъм? Споменатият Съвет за взаимодействие е категоричен: „нито капиталистическата пазарна система, нито социалистическата командна икономиката не успяха да се покажат като съвършен метод за удовлетворяване на индивидуалните и конкретни потребности или за осигуряване на справедливо разпределение на дохода. По същия начин не съществува чисто пазарна икономическа система, основана върху частната собственост“. Гуруто на неолибералния модел за реформи Джефри Сакс също е категоричен, че „много пазарни икономики функционират зле“³³. Разбира се, това съвсем не значи, че всички т.нар. пазарни икономики дават посредством и лоши резултати. И отново да се позовем на Съвета за взаимодействие: „В Западна Европа, Северна Америка, Азия и други части на света съществуват десетки задоволително функциониращи модели, ориентирани към пазарната икономика. Но при опита да се пренесат тези модели в страните от Централна и Източна Европа възникват трудности.“

И така, накъде? Нова система или миксаж?

По всяка вероятност общественият избор в Източна Европа и в частност в България ще доведе не до нова система на мястото на старата система, не до връщането на някаква форма на миналото, а до синтез на алтернативите, до динамично равновесно общество – шеста алтернатива на избора. Днес то се поддържа активно от сравнително малка част от избирателите, но „скритите“ му привърженици – тези, които биха подкрепили една умерена, рационална и центристка позиция, не са никак малко. За България това са около 15–20 на сто от населението. Очертава се категорична тенденция на бързото им нарастване.

Впрочем този път се препоръчва и от западни експерти. Г-н Лионел Столерю, бившият държавен секретар по планиране на Франция, също си задава въпроса какво е необходимо за нашите страни? Отговорът е

33. Вж поучителните мисли на този романтик в: 24 часа, 4.03.1992.

скъсване и преход: „скъсване, що се касае до същността на избрания строй; преход във времето, за да се премине от една система в друга. Нито реформа, нито революция, а програмирана еволюция“. На подобна позиция застават и Ролф Дарендорф, и Джордж Сорос, и множество други учени и политици.

По наше виждане даже един образец на либералната доктрина – САЩ, все повече възприема центристките промени. Нима за това не свидетелства категоричната подкрепа, оказана на президента Бил Клинтън, за сериозните му намерения за промени в социалното осигуряване, здравеопазването, за икономии в администрацията, „за“ смъртната присъда, за увеличаване данъците за богатите, за намаляването им за средната класа и др.?

Динамичното равновесно общество като сплав от права и свободи, от конституционен либерализъм и социално реформаторство все повече изпъква на преден план като реална алтернатива. Динамичното равновесно общество не е конвенционална система, а общество, което поддържа динамично равновесно състояние.

Динамичното равновесно общество по нов начин поставя въпроса за личността. При номенклатурния държавен капитализъм „колективът винаги има право“, „партията никога не греши, а даже и да греши, тя винаги е права“. Според дясната доктрина „само личността има право“. Обратно, според лявата доктрина „обществото дава верните отговори“. За разлика от горните твърдения динамичното равновесно общество приема, че личността не може без колектива, както и колективът не може без личността. Обществото е система, в която личността не е „винтче“, а важен негов елемент, негово условие. Само равнопоставеността между общество и личност може да предизвика хармония. По този начин обществото прераства от сума от личности в система от личности.

Динамичното равновесно общество по нов начин поставя и въпроса за държавата. При старата система държавата бе всемогъща. Тя се стремеше да обхване винаги всичко. При либералната доктрина държавата „се оттегля“ от почти всичко. При динамичното равновесно общество държавата става социална. Не човек е в служба на държавата, а държавата служи на човека. В основата на функционирането на държавата обаче стоят човешките права и свободи.

Различно звучене от доктринерските добиват и основите на динамичното равновесно общество:

1. Икономически основи: смесена система с развит частен сектор и

мошен държавен сектор. Подобна формулировка бе предложена за Централна и Източна Европа и от Съвета за взаимодействие.

2. Политически основи: конституционно управление чрез демокрация, при която всички политически сили са склонни към компромиси – действена власт на целия народ. Стремех към консенсус. Управление по силата на закона, подчиняващ се на разума. Едновременност на действието на правата и свободите.

3. Производствени основи: „фокусиране“ на развитието от обществото и отделните личности, задаване на стратегията и определяне на тактиката. Лионел Столерю е категоричен за Централна и Източна Европа: „страни, които са познавали единствено системата на националното планиране, би трябвало да си поставят за цел не някакъв краен либерализъм, а създаването на един организиран пазар“. Социална пазарна икономика.

4. Разпределителни основи: справедливо разпределение на дохода във всеки момент. Всекиму според вложения капитал и труд. Социална пазарна икономика.

5. Преразпределителни основи: държавата извършва предимно насочващи и координиращи функции. Преразпределение само според „крайните нужди“ – социална пазарна икономика.

6. Теоретични основи: теорията за сложните системи, в частност за обществените системи. Съвременна социалдемокрация.

7. Цели на развитието: стремех, доколкото е възможно, към хармония и поддържане на динамично равновесно състояние между личност – общество – икономика – природа.

8. Основни положителни резултати: поддържането на лично, обществено, демографско, икономическо и екологично равновесие.

9. Основни отрицателни резултати: недостатъчна определеност на модела, а отгук – и на бъдещето на системите.

6. ДИНАМИЧНО РАВНОВЕСНО ОБЩЕСТВО

↑

5. ЛЯВА АЛТЕРНАТИВА | 4. ДЯСНА АЛТЕРНАТИВА

? | ?

ДЪРЖАВЕН КАПИТАЛИЗЪМ

↓

1. БЕЗ ПРОМЯНА

? ?

2. КОНСЕРВАТИЗЪМ 3. РЕСТАВРАЦИЯ

Както се вижда, динамичното равновесно общество е своеобразна обществена система, която се старее и вероятно може да съчетае всички четири противодействащи си политически сили. По този начин динамичното равновесно общество се превръща не в съвкупност от противодействия, а в техен синтез. То не предполага насилие, а дискусии и разбиране; не изисква революция, а програмирана еволюция. То е своеобразно стъпало в цивилизования преход на обществото от едно към друго състояние, от нисши към висши форми. Едновременно синтез на минало, доктринерство и реализъм, без да бъде нито едно от тях.

4. И все пак – накъде?

Никак не е случайно, че резултатите от първите години на промяната не са особено окуражителни. Този извод се доказва категорично от авторитетното социологично изследване „Евробарометър“, осъществено от Комисията на Европейската общност и „Gallup“ – Лондон. Източноевропейците са отчаяни от демокрацията³⁴. Повече от половината от тях са недоволни от хода на реформата и демократизацията в техните страни. Най-същественият ефект от промяната е отрицателен – драстично и драматично намаляват и икономическите, и социалните резултати. Някои слоеве от населението стигат далеч зад границата на „поносимата“ бедност. Въпреки че едни от най-лошите резултати са регистрирани в България, гражданите на тази страна се оплакват най-малко. Само румънците смятат пътя към пазарната икономика за погрешен.

Впрочем тези, които би трябвало да са най-въодушевени от промените – германците, днес са най-върли песимисти. Мнозина източни германци смятат, че социализмът е бил добра система, провалена от некадрността и корупцията сред управляващите³⁵.

И така вятърът на промените предизвиква и промяна на мисленето на източноевропейците (включително и на нас българите), но и промяна на мисленето на западноевропейците, японците и американците. В

34. Източноевропейците са отчаяни от демокрацията. В: 24 часа, 30.01.1992, с. 6.

35. Според анкета на „Франкфуртер алгемайне“ само 22% от западните и 11% от жителите на източните провинции смятат, че са един народ. Затова пък 85% от първите и 71% от вторите намират, че интересите им си противоречат. В: Стандарт, 20.05.1993, с. 6.

противен случай статукво и на едните, и на другите е под въпрос.

Впрочем, през 1988 г. 14 страни от западноевропейските държави обърнаха поглед „наляво“. Съвсем до неотдавна целият Запад изглеждаше комфортно управляван от консерваторите, наследени след Студената война. Сега, когато бивш комунист и настоящ лидер на Партията на демократичната левица оглави италианското правителство, а германското отива още по-наляво при Герхард Шрьодер, отколкото очакваха избирателите, като същевременно Великобритания на Тони Блеър държи също ляв курс, европейската левица се завръща по категоричен начин. Нито едно от тези нови правителства обаче не влиза в стария шаблон. Нито едно от тях не е идеологически сковано. Някои от тях даже са обвинявани, че не само са лишени от идеология, но и че са загубили и принципите си. Консервативните им опоненти се радват и се опитват с това да докажат идейната победа на десницата над левицата. Те обаче много бъркат. Тези факти са доказателство точно за победата на левицата над десницата – обективно необходима победа на деня! През последните два века модерната левица – либералите в САЩ и социалдемократите в Европа – спечелиха интелектуалната и политическа битка за всички практически цели и направиха модерния свят да изглежда така, както изглежда днес. Сега са се заели с конкретната задача да извлекат полза от резултата.

Старата левица обединяваше две движения. Първото – за икономическите и социалните класови битки на работниците и бедните. Второто – за борбата за повече политическа свобода и човешки права. И двете битки практически и по принцип бяха спечелени отдавна! Тази победа обяснява защо от седемдесетте години насам западната левица поет.нар. културна инициатива. Днес тя търси решение как да бъде запазена, финансирана и реформирана социалната държава. Но това са трудни технически и практически проблеми, които изискват може би десетилетия. Затова днес лявата вълна стана инициатор на политика за решаване на конкретните проблеми. Това е новото. Някога левицата се раздираше от идеологически противоречия. Днес разнообразието, прагматизма и липсата на крайно лява идеология, налагана за решаване на днешните проблеми, са нейните преимущества. Затова е напълно възможно лявата управляваща сила в Западна и Централна Европа да разбере по-точно света, за да му помогне.

Става дума не за нещо друго, а за действително за бъдещето на света.

ФИНАЛ

План 2001: „Сигурност за всички“

Българският народ се нуждае от нова, съвременна и приемлива за всички философия на реформата. Тя трябва да бъде национална (а не в защита на чужди интереси), всеобща (а не само за определени слоеве), радикална (а не само със смяна на кукловодите) и достатъчно професионална (а не на равнище делнично съзнание).

Задачата ни е да се потърси връзката между развитието на обществото и икономиката и на науката за икономиката в края на ХХ в. (на примера на България). Нашето дълбоко убеждение е, че без съвременните постижения на науката днес е невъзможно да се постигне позитивно икономическо, а следователно и социално развитие.

1. Икономическата наука и икономическото развитие

Често у нас твърдението, че развитието на икономиката е независимо от развитието на икономическата наука се възприема аксиоматично. „Икономическото развитие не зависи от развитието на икономическата теория“, „каквото и да говорят учените, нищо не могат да променят“.

Основания за подобно твърдение наистина съществуват. Векове наред икономическото развитие се е осъществявало без „патерицата“ на науката, просто защото тя не е съществувала. Доколкото тя се е проявявала по-късно, проявата ѝ най-често е била в „ембрионален“ (натрупващо-описателен) вид. По подобен начин например се е развивала и медицината.

Обратната проява – от гледна точка на въздействието на икономическата практика върху развитието на икономическата наука, общо взето, е била по-продуктивна. Дори само имената на Кене, Рикардо и Смит, а защо не и на Малтус са свидетелство за работата на „микроскопа“ на учения. Особено през последните два века икономическата наука стъпва стабилно върху фактите и реалностите на икономическата практика, като добросъвестно изпълнява своята мисия – описание и оценка на действителността. В този смисъл функциите на икономическата наука не са се различавали съществено от функциите например на физиката и

химията, математиката и литературата, биологията и медицината.

На този (условно да го наречем първи) етап икономическото развитие обуславя развитието на икономическата наука.

Но още преди повече от две столетия пътищата на „класическите“ и на икономическата наука се разделят. Докато образно казано класическите науки пътуват „на една релса“ – на описанието и оценката, обществените науки (където попада и икономическата) поемат и по „втора релса“ – на прогнозирането и програмирането (като идеи и препоръки за бъдещето), изхождайки от описанията и оценките на миналото и настоящето, на подреждането на структурите. „Ако вие постъпвате така и така, ще получите това и това; ако обаче постъпите така, оптималният резултат е сигурен!“.

Особено ярко се откроява развитието на икономическата наука, насочена към практиката на фирмите – нещо обективно при тогавашното развитие на икономиката. Днес няма фирма, чиито мениджъри, маркетинголози, финансисти и счетоводители да не притежават и да не развиват специализираните си познания на базата на постиженията на съответните клонове на икономическата наука. Малко по-късно изгръва звездата на едно ново разклонение на икономическата наука – управлението на националното стопанство (отраслово, териториално и т. н. или т. нар. структурно направление). Най-голям принос тук имат Маркс и Кейнс, Кондратиев и Робинсън наред със стотици други повече или по-малко известни учени. Благодарение на тях икономическата наука отива далеч напред в развитието си, роейки се до няколко десетки самостоятелни, но обвързани един с друг клонове. Професията на икономиста професионалист се утвърждава окончателно.

На този втори етап икономическото развитие се преплита и обвързва с развитието на икономическата наука. Общо взето динамиката им е пропорционална.

Малко по-късно – далеч преди средата на нашия век, обществената и в частност икономическата наука встъпват в своя Златен век. Огромната армада от учени превзема „на абордаж“ и тенденциите в глобалното развитие, и динамиката на структурите, и равновесния растеж и може би всяка съществена страна на икономическото развитие. Формира се позитивен дисбаланс между наука и практика – науката започва да влияе благотворно върху икономическото развитие. В контекста на Тофлър и Гълбрайт икономическата наука придобива и сила (като информация), и власт (като присъствие – информационно, оценъчно и управленско). Нейният инструментариум се обогатява чувствително – освен в ширината

(като степен на обхващане на съществуващите икономическите процеси) и в дълбочина (като степен на осмисляне на всеки икономически елемент и на разкриване на връзката му с останалите). Икономическата наука силно се математизира, което я прави много по-точна в анализите, в прогнозите, в програмите и в плановете. Армията на икономистите започна да превзема масовото съзнание, оглавявана от своите лидери – над 50 лауреати на Нобелова награда за икономика.

На третия етап развитието на икономическата наука се оказва фактор и условие за икономическото развитие. Става ясно, че освен от невидима ръка икономиката се нуждае и от мозък, който да движи ръцете и всичко останало! С това описателното направление на науката отстъпва (то не „отмира“, а се развива) на прогностично-управленското направление. Типични примери за това са „Кока-кола“, „Макдоналдс“, но също Япония и Германия. Впрочем за цената на развитието и с наука, и без наука чудесен пример е България.

„Използването“ на икономическата наука не означава подчиняване, а обвързване с практиката. Традиция е днес изтъкнати учени да съвместяват изследователската си и преподавателската си работа с консултации и експертизи в бизнес институции, държавни учреждения и т. н. Чест за крупните корпорации и правителства е да се обградят с икономисти – експерти и критици, които да подпомагат вземането на управленски решения.³⁶ Комбинирането на длъжностите учен и практик обаче е възможно само когато ученият е зрял, а практикът – организиран. Обратно, ако липсва едното условие, ученият остава полупрактик, а практикът се превръща в полуучен.³⁷

Крайният резултат от „монтирането“ на науката в управлението е просперитетът на икономиката; крайният резултат от продуктивния брак на практиката с науката е развитието на науката. Класически случай на игра с двама победители. Обратно, „отдръпването“ на управлението от науката има гибелни последици за икономиката³⁸ Не по-малко опасно е и „затварянето в кабинета“ на науката. Класически случай на игра с двама губещи!

36. Отнемете на което и да е правителство „бушона“ на критиката и машината му ще изгори бързо.

37. И преди, и сега, недемократичните и демократичните управници бързат да „монтират“ около себе си дворцови учени или да „произведат“ в учени някои свои практики, ако не им намерят работа в чужбина.

38. Но не и за управляващите, които просто „преминават на друга отговорна работа“.

2. България: икономическата наука и икономическото развитие през последния половин век

Последният половин век от развитието на България е особено поучителен за характеризиране на връзката между икономическата теория и икономическата практика.

Непосредствено след Втората световна война споразумението между Великите сили предопредели икономическата система в България. Тя трябваше да се развива по „съветски модел“, да се интегрира с „големия брат“ и неговите сателити, да черпи от неговия опит.

Неразвитата икономика имаше в наличност оскъдни научни ресурси. Но вярната преценка, че без икономическа наука няма икономическо бъдеще, е била сравнително бързо направена. Статутът на учения и инженера, на военния и лекаря са били еднакво високо поставени³⁹. Подготовката на всякакви прогнози, програми и планове се е осъществявала ако не пряко, то поне с активното съдействие, съучастие и сътрудничество с екипи от учени. Най-изтъкнатите от тях влизаха директно в управлението (акад. Е. Матеев, чл. кор. Ив. Илиев, проф. Д. Шопов и т. н.), а други бяха използвани за непрестанни консултации (даже такива „инакомислещи“ като проф. Г. Петров). От управлението към науката течеше „обратен поток“ – често практики с опит или пък партийци, заслужили „спокоен пристан“ в науката. Освен това принципът за партийността на науката се проявяваше по „мек“ начин – чрез „съвети и указания“ отгоре, чрез „партийни учебни години“ и т. н., но понякога и по „груб“ начин – чрез отстраняване от работа, чрез задължителното „чисто партийно минало“ за преподавателите по политикономия, философия и т. н. „Гениалните открития“ на Първия в икономическата наука бяха присаждани чрез учебниците, лекциите и упражненията. Често обаче те бяха писани от вещи учени и имаха смисъл.

Благодарение на тази тясна връзка между икономическата наука и икономическата практика България вървеше напред. От слабо развита аграрна страна през 50-те години тя се превърна в средно развита промишлено-аграрна страна с едни от най-високите темпове на икономически растеж в света⁴⁰.

39. Вж: Калигоров, Хр., Сбогом, ДВУФАН, С., 1995.

40. Вж по-детайлно: Структура и ефективност на националния стопански комплекс, С., 1987.

През 70-те и особено през 80-те години развитието на икономиката започна да изисква нови решения и принципи на управление, но „класата на ръководителите“ ставаше все по-консервативна и затворена в себе си. Противоречията нарастваха и се усложняваха, но старите методи възпрепятстваха развитието. „Управляваните (и икономиката) не желаеха да бъдат управлявани по старому, а управляващите не можеха да управляват по новому“.

В края на 80-те години икономиката остана окончателно „извън контрол“. Впрочем още през 50-те години управляващите бяха вече „извън контрол“ и се превърнаха в недосегаеми. Кризата беше вече повсеместна – и икономическа, и социална, и политическа.

Тя беше забелязана от народните маси и управляващите, но беше оценена в дълбочина от икономистите в университетите. Въпреки този факт предложенията за реформи най-шумно бяха огласявани не от учените (трудно се напуска спокойствието на кабинета и се приема кръсът на дивата улична маса), а от гласовити „антикомунисти“, които по същество са винаги „анти“.

По този начин Големият преход – 1990–1996 г., се превърна в „реформа, провеждана от улицата“. „Смяната на системата“, „пазарната икономика“ и „демократията“ бяха единствените идеологеми, които служеха за насъскване на тълпата и за провеждане на реформи. Известно е обаче, че когато едно дело стане „всенародно“, професионализмът се губи и идва ред на грешките и глупостите. Никой не отива на шивач, ако си е порязал пръста; никой не отива на шлосер, ако го боли апендиксът. Шлосерите, шивачите, поетите, адвокатите и всякакви други непрофесионалисти (от позициите на икономическата наука) обаче се захващаха да провеждат икономическата реформа. Резултатите са повече от очевадни. С идеологеми и тълпа се прави революция, но не и реформа! За последното не трябва знаме, а писалка.

Къде останаха икономистите и учените професионалисти? На топло и тихо край камината? Не, разбира се! Те участваха – обикновено безвъзмездно и професионално – чрез изказване на своето мнение, чрез конференции, книги, студии и статии – предлагайки каквото могат⁴¹. Някои наистина потънаха в „света на мълчанието“⁴². Но в по-голямата си част учените не бяха пасивни зрители в българския „Мач на столетието“. Наистина обаче техният глас остана „глас в пустиня“.

41. Наистина всеки реагира, както можеше. Така например някои от най-популярните партийци учени възприеха незабавно Новата вяра и се насочиха към новите си постове. Те добре знаеха цената на хляба! Вълкът променя кожата, но нрава си – не

Ако направим една ретроспекция на учените, работещи около Народното събрание, Министерския съвет и Президентството след 1989 г., „отдръпването“ им е пълно! Може би икономическата наука вече е излишна?

Отговорът на тези въпроси дава икономическото развитие на България след реформите – тотално назад към все по-лоши резултати. Икономическото отстъпление по всички фронтове е толкова голямо, че е крупно доказателство за „знанията и силата“ на управляващите. Разбира се, и на техните съветници (където има и някой и друг учен – „за честта на марката“).

Какво е типично в условията на кризата, наложена от профанизираното управление след 1989 г. (след профанизираното управление преди това)? Типични са „всезнанието“ и оптимизмът на ръководителите, че колкото по-лошо става положението, хората трябва да са доволни поне от това, че на кормилото стоят бодри капитани. Типично е, че учените са им необходими обикновено когато трябва да защитят някоя тяхна идея. Но само с външна подкрепа не се живее. За целта политиците започнаха да „произвеждат“ партийни учени в момента, когато са властимащи. Откровено трябва да се признае, че и двете „свърхсили“ се стремяха да използват властта си в това направление⁴³.

Една беда обаче никога не идва сама. Оставянето на учените извън коридорите на властта не беше единственото, което властимащите направиха. Много скоро се разбра, че ако го няма вече „големия брат“ в науката, има нов Big Brother... „Ако ние не знаем какво да правим“⁴⁴, те ще ни кажат истината“ – това бе една от поредните „духовни“ прояви на новото управление. За целта бяха използвани „моделът на Чехия“, „моделът на USA“, „моделът на Швейцария“, „моделът на Джефри Сакс“, „моделът на Балцеревич“, за да се стигне до „модела на Турция“ и

42. И те имаха своето основание. Някои вече бяха написали „книгата“ на живота си. Други никога не са писали сериозно и днес още повече няма какво да кажат. Само във висшето учебно заведение, в което авторът преподава, по негова преценка има най-малко 20% подобни нехабилитирани и хабилитирани „Мъртви души“. Пък и никой не им търси отговорност дали имат написани два реда след 1989 година!

43. Когато „синият отбор“ дойде на власт, трябваше да се доказва, че „45 години икономическа наука в България не е имало“. ВАК на синята организация го доказваше много настървено. Обратно, когато „червеният отбор“ си взе властта, старите им партийни другари трябваше да бъдат произведени в по-горни степени и звания, за да отложат пенсионирането. Когато и това се оказа недостатъчно, беше им направен коледен подарък от още три години свободна „работа“ след пенсията. Халал им и на управляващите, халал им и на учените – ако така се „доказва науката“...

44. А защо тогава сте на кормилото?

„модела на Китай“ – ако не друго, те разкриват, че в главите на управляващите няма модел. Царят е гол!

Объркването на управляващите е пълно: и в „демонополизацията“ (пълно отсъствие на яснота що е „монопол“), и в „приватизацията“ (пълно отсъствие на яснота по въпроса кое и защо да се приватизира), и в структурната политика (кой отрасъл е „структуроопределящ“), и в ценовата политика (коя цена „да бъде или не“ регулирана от центъра и защо), и във външната търговия (дали България да се отвори и за кого; накъде да „гледа“ България), и във финансовата и данъчната политика⁴⁵, и т. н. Съществуването на Министерството на икономическото развитие без „мъдри мъже и жени“ не е основание за оптимизъм.

За пореден път практиката доказва категорично, че икономическо развитие без икономическа наука вече е невъзможно. И днес науката трябва да отговори на въпроса какво да се прави.

3. Настъпващото утре: какво да се прави? (План 2001: „Сигурност за всички“)

Основната стратегия за икономиката според нас не е и не може да бъде икономическа по своето съдържание, а социологическа. Според нас посоката е еднозначна – републиканската форма на управление трябва да осигури новото равновесно състояние, удовлетворяващо всички граждани на страната.

Същевременно никоя от доктрините не удовлетворява условието на задачата „Нова България“. Десен преход без лява стабилност е немислим. Свобода без отговорност, справедливост без власт и солидарност без сигурност са невъзможни.

Без сигурност на развитието, без сигурност на всички слоеве от населението е немислима вече всяка промяна. „Устойчивостта“ на сигурността се превръща в проблем номер едно. Няма свобода без сигурност. Справедливостта без сигурността на развитието остава празна дума. Солидарността без сигурността на всички е безсмислено понятие. Сигурността става база, без която и леви, и десни доктрини, а и ценностите на демокрацията (и в частност на социалдемократията) губят позиции.

45. Ако в края на 1996 г. 1\$ ще е равен на 85 български лева, както декларира правителството, авторът ще се отрече от всичките си дипломи и писания!

3.1. Цел на развитието – „Сигурност за всички“

Икономическите, социалните анализи и прогностичните разчети показват, че е достигната точката на кипене. Само още градус напрежение е достатъчен, за да преминат в друго качествено състояние и демокрацията, и пазарната икономика (или в твърдо състояние чрез диктатура, или в газообразно състояние чрез анархия).

Уникалността на ситуацията показва, че на „полигон България'96“ стари рецепти са противоположни. Никои не лекува злокачествено заболяване с рициново масло. В този смисъл, колкото и благожелателни да са, препоръките на развития свят могат да се окажат противоположни. Но кой ще носи отговорността – пациентът, който е приел предписаното лекарство, или лекарят, който го е препоръчал? Древната мъдрост, че лекарят, ако не знае как да излекува пациента, поне не бива да го убива с лечението, тук вече е под съмнение. Но и пациентът от своя страна не бива да се доверява докрай..

„Полигон България'96“ изисква спокойствие, сигурност и стабилност. Изисква вярна диагноза и правилно лечение. Дезинтеграцията на гражданите на страната може да бъде овладяна, ако те почувстват сигурност: и икономическа, и социална, и финансова, и екологична, и национална, и т. н.

Образно казано, ако човек не е сигурен в четирите свободи, дефинирани от Рузвелт, той не се чувства човек. С други думи, необходими са: 1) свобода от елементарните нужди; 2) свобода от страха; 3) свобода на словото; 4) свобода на вярата.

На първо място, това означава борба с масовата бедност. Днес една трета от населението живее в условия на крайни лишения. Над 1 200 000 български семейства разчитат на социални помощи. Над 70 на сто от населението живее под жизнения минимум, а други 20 на сто са на неговата граница. Към групата на бедните се самопричислява всеки четвърти българин. За 40 на сто от семействата парите стигат единствено за храна, поддържане на жилището и изплащане на заеми. Социално слабите могат да си позволят покупки в размер на около 40 стоки от първа необходимост. Нашите изследвания показват, че ако се задълбочат отрицателните тенденции, само след две години 1/3 част от българското население просто няма да може да съществува!

На второ място, това означава борба с организираната и неорганизираната престъпност. Не е възможно в края на ХХ в. обикновените

граждани да се страхуват от престъпниците, а престъпниците да не се плашат от полицията и правосъдието. Ако преди една сила (на партията държава) насилваше гражданина, днес той е подложен на насилие от всички страни.

На трето място, това означава разгръщане свободата на словото. Става дума не за номиналната, а за реалната свобода. Всеки гражданин на България трябва да има възможност свободно и без страх да изразява мнението си пред другите, при което е възможно постигането или на компромис, или на консенсус. Това означава и премахването на принципа за „партийността“ на масмедииите.

На последно място, това означава отказ от доктрината за средната класа. Всъщност именно нейното наличие позволи продължителното съществуване на старата система. Сигурност за всички означава преход към общество без мизерия, при което всеки има възможност за собствено развитие.

Нека обаче да разгледаме по-подробно измеренията на икономическата сигурност за Република България до 2001 г.

3.2. Средство на развитието: минимум 7 на сто икономически растеж

Спадът на brutния вътрешен продукт спрямо 1980 г. е повече от два пъти, оценено по съпоставими цени.

Днес гъркът има брутен продукт 7,86 пъти повече, отколкото българина, немецът – 25,10 пъти, шведът – 28,96 пъти, японецът – 30,22 пъти, американецът – 23,58 пъти. Следователно дистанцията и различията между забогатяващия Запад и обедняващия Изток нарастват.

Разчетите показват, че за да не изостава абсолютно, България трябва да има растеж от около 20 на сто средногодишно. На този етап това е абсолютно невъзможно. За да не обеднява и относително, българската икономика трябва да постигне средногодишен ръст от около 7 на сто. Ако се предприемат съответните мерки, тази цифра е едновременно и необходима, и постижима.

Ръстът е постижим по два начина: първо, чрез едновременното повишаване на производителността на труда и на броя на заетите лица (и по двете линии резервите са огромни); второ, чрез едновременното нарастване на фондоотдаването и на основните фондове.

По-висок ръст е възможен само при условие, че развитият свят

осъзнае мисията си и подпомогне страните от бившия източен блок, включително и България, чрез безвъзмездни помощи. Очакванията за мощен поток от чужд производителен капитал са безсмислени. Чуждият капитал търси едновременно и по-високата рентабилност, и по-високата застраховка срещу рисковата зона. България не притежава нито едното, нито другото.

3.3. Развитие върху собствена база

След внимателния анализ на взаимодействието на българската със световната икономика след първите шест години на промяната националната действителност се оформя в следната посока: „Развитие върху собствена база“. Колкото и голяма да е външната помощ (като дял от brutния вътрешен продукт), тя е по-скромна от скромното. Освен това до този момент не се предлагат нито втори план Маршал, нито втори план Моне, които да предизвикат необходимия икономически растеж. Накрая никоя страна в света не въвежда преференции на чуждия спрямо националния капитал.

Едно от най-големите очаквания, свързани с процесите на демократизация и интегриране в Европа бе свързано с икономическото подпомагане на реформите. Заговори се за бърза интеграция, за втори „План Маршал“, за нов „План Моне“. За кратко време обаче се оказа, че думите невинаги се покриват с дела. Днес нещата са ясни – думите останаха в миналото. Митовите постепенно се превръщат в реалности, откровеността – в цинизъм. Така например председателят на Интерпарламентарния съюз Майкъл Маршал при срещата си с експремиера Любен Беров е категоричен – не е реално да се приложи нов „План Маршал“, защото... в момента самата Европа има сериозни финансови и икономически трудности⁴⁶. Интересно, когато се прилагаше истинският „План Маршал“, нима Америка имаше по-малки проблеми? Нещо повече, страните, които стимулираха разпадането на Варшавския договор, днес не могат да гарантират сигурността на нито една от страните – членки на тази организация⁴⁷.

Накрая, дори когато страни като България изпитваха сериозни финансови затруднения поради външни фактори (ембаргото срещу Сърбия и Черна Гора), не бяха получени никакви директни компенсации⁴⁸.

46. Европа ще помага на България, ако се спазват човешките права. В: Стандарт. 19.05.1993, с. 2.

Общо взето надеждите за експортна свобода без ограничения бяха излъгани. Оказа се, че както слабите, така и силните в икономическо отношение страни въведоха /или поддържаха/ икономически протекционизъм. Временен характер ли има той?

Отговор на този въпрос дадоха специалисти от програмата ФАР и делегацията на ЕС на семинара „Общата селскостопанска политика на ЕС и страните от Източна Европа“, състоял се в България през 1993 г. Ще се позовем на г-н Барт Кайтър, според когото до края на века ще съществуват ограничения за износ на стомана и текстил. Квотният принцип на националното ни участие ще продължи да се прилага и след този срок за селскостопанската ни продукция. Според него „налаганите ограничения върху вноса от Източна Европа не са от страх от конкуренция, а стремеж да запазим интересите на производителите от Общността (и това ако не е протекционизъм, в който обвиняват Източна Европа – бел. моя). Все пак при нас със селско стопанство се занимават едва две на сто от населението, докато при вас с това са заети близо една четвърт“⁴⁷.

Впрочем преходът от политиката на студената война към политиката на ледения мир се прояви и в политическо отношение. „Рестриктивната търговска политика на ЕС вреди твърде много на нашите страни и в същото време подкопава доверието на техните народи в добрата воля на Европа“, заяви навремето полската министър-председателка Хана Сухотска на симпозиум в Швейцария. Търпение и пак търпение за членството на страните от Източна Европа в ЕС се предлага като единствен разумен изход от положението. Според г-н Ханс ван ден Брук – комисар на ЕС по външноикономическите въпроси, е рано даже да се определи дата за преговорите по въпроса за приемането на „младите демокрации“ в Общността. Той предлага най-рано през 1995 г. да се проведе среща с кандидатите за оценка на техния социално-икономически прогрес. „Да бъдем реалисти. Още много неща трябва да бъдат осъществени“, убеждава комисарят на ЕС.

47. Министърът на отбраната на България смути с откровените си въпроси представителите на НАТО: „Ликвидирането на Варшавския пакт и невъзможността на източноевропейските страни да се включат в НАТО поставят България във вакуум и прехвърлят отговорността върху онези сили, които се наричаха велики. Доколко тези сили изобщо са заинтересовани?“, запита той. Последваха обяснения колко много приятели има България. В: Стандарт, 19.05.1993, с. 4.

48. Експертът на Програмата за развитие на ООН Джеймс Гросман и другите международни експерти се задоволиха с препоръката... България да изнася цветя! Това предложение е съперник на Неронова цинизъм.

49. И през XXI в. ЕС ще пази интересите на фермерите си. В: Стандарт, 6.05.1993, с. 10.

Междувременно „либерализирането“ на износа доведе до това, което се очакваше от професионалистите. От една страна, експортът на ценни (и евтини от гледна точка на Запада) национални ресурси получи силен тласък. Последователно и безвъзвратно намаляха природните (възобновими, частично възобновими и невъзобновими) ресурси⁵⁰. Най-бързо обаче се разтвориха границите за най-ценния и евтин ресурс – висококвалифицираните специалисти⁵¹.

Според бившия председател на Римския клуб Аурелио Печчи напълно е възможно да се създадат „условия за проникване на безскрупулни спекуланти от чужбина, които със своите недоброръководни действия и напразни обещания“ ще разпалват националистичните и шовинистичните настроения⁵². Не е разискван и въпросът за транснационалните корпорации. Според някои предупреждения те са „много големи и могъщи, за да бъдат подходящи партньори или лоялни поданици на малки страни. Всички важни решения се вземат само от едно място и са съобразени с политиката само на едно правителство – в страната, където е централизирано ръководството на компанията-майка. В случай на криза или конфликт цялата многонационалност на многонационалната компания се изпарява“, продължава той.

Що се отнася до вноса, и тук труднорешимите или нерешимите проблеми не са маловажни.

От една страна, недостигът на валутни провизии силно ограничава вноса. От друга, раздробеността на националната икономика предизвиква конкуренция при покупката на стоки и технологии отвън. От трета, структурата на вноса е напълно безразборна, което предизвиква прилив на крайна продукцията, а не на суровини и технологии.

Често се преминава към „внос“ на интелектуална собственост, наричан на обикновен език пиратство. Така например в България чрез видео- и аудиопиратство се постига рентабилност от над 100%, което

50. Типичен пример – износет на фураж. През 1992 г. той бе закупуван от селските стопани на цена около 1500, а е изнесен на цена около 2500 лева на тон. Страната започна новия стопански сезон с 2017 хил. т налична царевича и го завърши с отрицателно салдо и 237 хил. т недостиг. В крайна сметка животните започнаха да умират от глад, а България продължи да внася скъпо и прескъпо месо, сирене и мляко на прах! (В: Стандарт, 21.05.1993, с. 2)

51. Le Monde е категоричен: „пълното спиране на притока на имигранти не може да се осъществи. Винаги ще бъдат желани и полезни висококвалифицираните специалисти, които допринасят за икономическото развитие на страната“. Цит. по: Стандарт, 3.06.1993, с. 8.

52. Печчи, А., Качеството човек, С., 1987, с. 67.

доведе до ощетяване само на американски фирми в размер на над 250 млн. долара годишно.

Каква структурна политика е необходима и възможна в новите условия?

- Първо, силно ограничаване на износа на непреработени и полупреработени суровини и материали.

- Второ, стимулиране на износа на завършени крайни изделия. Въвеждане на шлюзови цени.

- Трето, силно ограничаване на вноса на готови продукти и изделия, особено на такива, които имат аналози, произвеждани в България. Въвеждане на минимални шлюзови цени.

- Четвърто, засилване на митническия и стандартизационния контрол. Тотална кадрова промяна.

Първоначалните прогнозни разчети показват, че ефектите от подобни ходове ще имат няколко измерения: увеличаване на икономическия растеж с около 5 на сто средногодишно; нарастване на трудовата заетост с около 280 000 души (по линия на преките и косвените трудови разходи).

Обратно, ако не бъдат предприети предлаганите мерки, всички останали са напълно безсмислени.

3.4. Опора в собствените сили

Поставянето на ясна национална цел и същевременно преминаването към принципа „Развитие върху собствена база“ означават, че страната е осъзнала необходимостта от опора предимно в собствените си сили.

В случая трябва да се развие творческата активност чрез няколко „класически“ мерки, характерни за смесената икономика:

- Първо, координация и комерсиализация на дейността на държавните предприятия. Привеждане на всички цени в съответствие с техните стойности. Премахване на дотирането. Разработка на ежегодни бизнеспрограми и на тази основа субсидиране на производството на стратегически за страната продукти.

- Второ, връщане на земята в реални граници и субсидиране на определени селскостопански продукти.

- Трето, развитие на процеса на акционерната приватизация.

Същевременно трябва да се определи делът на натрупването в дела на националния доход. За 7-те процента средногодишен растеж и при

предприемане на останалите мерки нормата на натрупването не може да бъде по-ниска от 12 на сто. Това е свързано с по-нататъшно натоварване на приходната част и разтоварване на разходната част на държавния бюджет. В случая са необходими следните мерки:

- разширяване на базата на данъчното облагане без повишаване на данъчните ставки и на митническите тарифи⁵³;
- преминаване към реални пазарни цени на продуктите и услугите на държавните предприятия.

Единствено трудът на българина, а не някаква въображаема външна помощ, ще изведат България на магистралата на прогреса.

3.5. Организиран пазар чрез стратегическо планиране

Всичко посочено по-горе на практика означава и изисква предварително оптимизиране на структурата на крайната продукция въз основа на анализи и прогнози. Такава технология и логика на действие не се предлага от нито една политическа организация. Средството за реализация е познато от практиката на развитите страни – стратегическото индикативно планиране, съчетано със система от финансови и данъчни механизми.

Смяната на централизираното планиране с пазарна координация показва, че единствено хоризонталните връзки не са достатъчен атрибут за постигане на необходимата координираност. Те не могат да доведат до координираност, ако е налице „парализа на икономиката“ – от една страна, годишна инфлация над 15%; от друга страна, липса на императив да се отдели част от печалбата за инвестиции. Тук е необходима съществена промяна.

- Първо, законова принуда: държавните организации и предприятия, които формират печалба, да заделят определена квота от нея за инвестиции (освен пълния размер на амортизационните отчисления), която не се превръща в доходи на работниците и служителите.

- Второ, да се търси възможност и за вертикална координация – и за вътрешния, и за външния пазар (в този смисъл съществуването на едно

53. По препоръка на солидна транснационална корпорация, споделена пред мен, България трябва да изисква ежегодно от големите корпорации ценовата листа на техните стоки, които се внасят у нас. Само чрез тази мярка митата според тях ще нараснат над десет пъти.

Министерство на икономическото развитие е оправдано).

Оттук идва необходимостта от промяна и в собствеността. Обикновено този въпрос се свежда до приватизацията. Разбира се, и тя има значение. Тук обаче става дума за нещо по-съдържателно и по-богато.

- Първо, преходът към реална пазарна (пазарна според разбиранията на XX и XXI в., а не на XIX в.) икономика изисква равенство на формите на собственост – но не аритметично равенство по дялове. Става дума за равенство от гледна точка на пазара, включително по цени и рентабилност. В момента – това се доказва и от фактите – новата идеология е втъкана и в политиката, като се допуска аксиоматично, че държавната собственост не е печеливша и следователно трябва да е губеща! Обратно, трябва да се цели равенство на формите на собственост, което означава, че е необходимо всяка продадена стока, ако не да носи печалба, поне да покрива разходите. При една подобна ситуация държавният бюджет ще бъде облекчен отъясно, а следователно и отляво.

- Второ, необходим е нов преглед на приватизацията. За нея вече всичко е казано освен най-важното. Първият въпрос тук е: кое да се приватизира, каква да бъде политиката в областта на приватизацията? По дефиниция в развития свят се допуска следната логика: приватизира се първо това, което не е механизирено, следват отраслите с по-висока степен на механизация и накрая автоматизираните процеси. Вторият въпрос е с по-висока степен на сложност: за кого да се приватизира, как да стане това? Ако се подходи чисто пазарно – чрез разпродажба („десен подход“), едрият капитал просто ще укрепи и монополизира за поне половин век позициите си. Обратно, ако се „раздаде“ собствеността на „трудещите се“ или на „народа“ („ляв подход“), в следващия момент социално слабите ще предприемат разпродажба на собствените си дялове, просто за да оцелеят физически. Именно тези факти налагат един „поляв“ вариант на приватизация, придружен с временна забрана за разпродажба на дяловете.

4. Какво ще се случи, ако нещата се оставят на самотек?

Днес е трудно да се даде точен и изчерпателен отговор на този сложен въпрос. Но едно е сигурно – Източна Европа се нуждае от помощ за прехода от страна на Западна Европа, така както Западна Европа се нуждае от спокойна и просперираща Източна Европа (в чието долно

ляво ъгълче е разположена България). Не се поставя въпроса за Централна Европа – там и помощта, и напредъкът са в напреднали фази, макар и в минимални размери. Всичко това изисква много и съществени съвместни усилия и разбиране, нуждае се от търпение и време.

Но то изисква и умело ръководство. То изисква културни и ценностни промени. То е, образно казано, нещо много повече от подмяната на спукана гума на автомобила.

Обратно, ако не се следва посочената схема, ние сме в състояние да прогнозираме България и нейната икономика през 2001 година. Първо, може да има не една, а три Бългarii; второ, ако България е една, гражданите ѝ ще бъдат твърде разнолики – $3/4$ от населението ще консумира $1/2$ от това, което днес консумират социално слабите, а останалата част ще бъде „богата“ по балканските показатели.

В крайна сметка народът има думата.

КРАЙ

© 1999 Боян Дуранкев

Публикация

Началото и краят на Третата световна война
доц. д-р Боян Любомиров Дуранкев
Издателска къща „Нови хоризонти“, София, 1999

Рецензент: доц. д-р Петко Чобанов
Редактор: Геника Киркова
Коректор: Геника Киркова, Ваня Николова
Художник: Истилиян Божилев
Техн. редакция и предпечатна подготовка: Истилиян Божилев

Формат 16/60/84; ПК 5; Тираж 1000; ИК 76.64
Печат: Университетска печатница на УНСС
ISBN 954-494-201-7
co Jusautor, Sofia, 1999

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/8190>]